

บทที่ 2

การตรวจเอกสาร

สำหรับเอกสารที่เกี่ยวข้องในการศึกษาวิจัยเรื่อง การพัฒนากระบวนการเรียนรู้โดยชุมชน ในการจัดการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ : กรณีศึกษาป่าชุมชนเขาหัวช้าง ตำบลตะโหมด อำเภอตะโหมด จังหวัดพัทลุง นั้น จะนำเสนอเนื้อหาในหัวข้อที่เกี่ยวข้องกันตามลำดับ ดังนี้

1. ชุมชน
2. กระบวนการเรียนรู้
3. การท่องเที่ยวเชิงนิเวศ
4. การจัดการท่องเที่ยวเชิงนิเวศโดยชุมชน
5. งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

1. ชุมชน

ในหัวข้อนี้จะได้กล่าวถึงความหมายและความสำคัญของชุมชน องค์กรชุมชน และลักษณะความเป็นชุมชนที่เข้มแข็งตามลำดับ เพื่อเรียบเรียงความเข้าใจเกี่ยวกับความเป็นชุมชน ซึ่งเป็นพื้นฐานในการวิเคราะห์ข้อมูลชุมชนที่ศึกษาต่อไป

1.1 ความหมายและความสำคัญของชุมชน

ชุมชน หมายถึงการรวมตัวของกลุ่มคนที่มีวัตถุประสงค์ร่วมกัน อาจเป็นการรวมตัวกันตามเงื่อนไขของพื้นที่หรือตามเงื่อนไขของเวลาและสถานการณ์ก็ได้ สมาชิกของชุมชนมีการติดต่อสื่อสารกัน มีความเอื้ออาทรต่อกัน มีการกระทำกิจกรรมร่วมกัน มีการเรียนรู้ร่วมกันในการกระทำ และมีการจัดการ (ประเวศ วรรณี, 2537, อ้างถึงใน สีลาภรณ์ นาคทรพรพ, 2541 : 235) รวมทั้งมีความรู้สึกเป็นเจ้าของร่วมกัน และเป็นสังคมที่คนรู้จักกันอย่างใกล้ชิดและสนิทสนม (Brownell, 1950 : 195 อ้างถึงใน, ปารีชาติ วลัยเสถียร และคณะ, 2543 : 27) เพื่อให้เกิดความสำเร็จตามวัตถุประสงค์ร่วมกัน (ประเวศ วรรณี, 2540 : 33 อ้างถึงใน, ปารีชาติ วลัยเสถียร และคณะ, 2543 : 27) การที่มนุษย์อาศัยอยู่ร่วมกันนี้ ก่อให้เกิดปฏิสัมพันธ์และมีผลสืบเนื่องเป็นวัฒนธรรม เช่น วัฒนธรรมการผลิต ความเชื่อ และการอยู่ร่วมสัมพันธ์กัน (สีลาภรณ์ นาคทรพรพ และคณะ, บรรณาธิการ, 2538, อ้างถึงใน, อนุชาติ พวงสำลี และ อรทัย อาจอ่ำ, บรรณาธิการ, 2541 : 9) ชุมชนมักจะ

เกิดขึ้นในบริเวณที่มีทรัพยากรธรรมชาติสมบูรณ์ หรือที่ซึ่งมีการคมนาคมสะดวก เนื่องจากเหมาะแก่การตั้งถิ่นฐานอย่างถาวร (ปารีชาติ วลัยเสถียร และคณะ, 2543 : 30) โดยความเป็นชุมชนจะวัดหรือดูได้จากกิจกรรมหรือการเคลื่อนไหวของกลุ่มคนที่รวมตัวกันว่ามีลักษณะอย่างไร แต่การรวมตัวดังกล่าวจะต้องพิจารณาถึงวัตถุประสงค์ กิจกรรมการมีส่วนร่วมของคนในกลุ่ม และการจัดกลุ่มหรือองค์กรนั้น ๆ ด้วย (สีลาภรณ์ นาคทรพรพ, 2541 : 236)

การที่ชุมชนจะดำรงอยู่ได้นั้นขึ้นอยู่กับ องค์ประกอบที่สำคัญ 3 ประการ คือ ต้องมีตัวบุคคลในชุมชน ซึ่งมีความสัมพันธ์อันดีต่อกัน และมีสถาบันที่ทำหน้าที่เอื้อต่อการดำรงอยู่ของชุมชน และองค์ประกอบทั้งสามประการนี้จะต้องอยู่ได้ภายใต้เงื่อนไขที่เอื้ออำนวย อันได้แก่ แรงเกาะเกี่ยวในชุมชน มีญาติพี่น้อง มีครอบครัว บ้านเรือน และมีทรัพยากรที่จะช่วยให้สมาชิกยังชีพอยู่ได้ รวมทั้งลักษณะการจัดการชุมชนต้องเป็นอิสระ (จันทนา บุญสง่า, 2543 : 30)

ความเป็นชุมชนไม่ได้มีความหมายที่ตายตัว แต่มีความเคลื่อนไหวเปลี่ยนแปลง การให้ความหมายเกี่ยวกับชุมชนจึงเป็นสื่อที่ใช้ในการอธิบายความสัมพันธ์ทางสังคมหรือการจัดระบบความสัมพันธ์ใหม่ ทั้งกับภายในและภายนอกชุมชน ฉะนั้น ความเป็นชุมชนจึงมิได้มีเพียงหน่วยเดียว หากแต่เป็นสายใยของความสัมพันธ์ที่สานขึ้นจากความสัมพันธ์ต่าง ๆ และมีเครือข่ายของความสัมพันธ์ที่ซ้อนทับกันอยู่ การสร้างความเป็นชุมชนจึงเป็นการแสดงออกถึงความเป็นตัวตนอันเป็นการตอบโต้ของคนในชุมชนหรือสังคม และเป็นที่ยังช่วยให้ผู้คนยกระดับความรู้ความสามารถ การรับรู้ และความเข้มแข็งหรือพลังที่เกิดขึ้นจากการรวมตัวกันผ่านการสานความสัมพันธ์ต่าง ๆ เข้าด้วยกัน ความเป็นชุมชนนั้นเน้นเรื่องของความสัมพันธ์และความเกาะเกี่ยวกันของเพื่อนมนุษย์ในระดับต่าง ๆ (ปารีชาติ วลัยเสถียร และคณะ, 2543 : 42)

1.2 องค์กรชุมชน

องค์กรชุมชนเป็นเครื่องมือในการขยายฐานการมีส่วนร่วมของประชาชนในการพัฒนาชุมชน และเป็นเครื่องมือที่ช่วยให้ปัจเจกบุคคลมีอำนาจต่อรองในการเรียกร้องบริการจากรัฐ (Uphoff, Cohen and Goldsmith, 1979, อ้างถึงใน สีลาภรณ์ นาคทรพรพ, 2541 : 236) องค์กรชุมชนและกระบวนการเรียนรู้ของประชาชน คือหัวใจของการพัฒนาแบบยั่งยืน ซึ่งเป็นการพัฒนาทั้งทางเศรษฐกิจ จิตใจ การเมือง สังคม วัฒนธรรมและสิ่งแวดล้อมพร้อมกันไป (ประเวศ วะสี, 2536, อ้างถึงใน สีลาภรณ์ นาคทรพรพ, 2541 : 237) ดังนั้น เครื่องมือที่นับได้ว่าเป็นกลไกสำคัญยิ่งในการพัฒนาชุมชนให้เข้มแข็ง และสามารถพึ่งตนเองได้ คือ องค์กรชุมชน ความเข้มแข็งขององค์กรชุมชนจึงเป็นเครื่องมือสะท้อนให้เห็นถึงศักยภาพของชุมชนในด้านต่าง ๆ เช่น ด้านเศรษฐกิจ

วัฒนธรรม สิ่งแวดล้อม ตลอดจนเป็นการบ่งชี้ถึงความสามารถของชุมชนในการจัดการแก้ไขปัญหาของชุมชนเองอีกด้วย (สีลาภรณ์ นาคทรพรพ, 2541 : 10)

1.3 ลักษณะของความเป็นชุมชนที่เข้มแข็ง

อนุก นาคบุตร (2536, อ้างถึงใน สีลาภรณ์ นาคทรพรพ, 2541 : 238) ได้สรุปบทเรียนของชุมชนที่มีความเข้มแข็งและสามารถจัดการกับทรัพยากรดิน น้ำ ป่าของชุมชนได้ว่า มีองค์ประกอบที่สำคัญ 3 ประการ ดังนี้

1. ภูมิปัญญาและความรู้ที่สืบสาน และประยุกต์ได้สอดคล้องต่อการเปลี่ยนแปลงจากภายนอก
2. องค์กรชุมชนและกลุ่มผู้นำที่มีคุณธรรมและภูมิปัญญา
3. เวทีการเรียนรู้ และกระบวนการเรียนรู้ที่เท่าทันต่อการเปลี่ยนแปลงและการบูรณาการจากภายนอก

ในขณะที่เดียวกัน สีลาภรณ์ นาคทรพรพ (2541 : 239 - 255) ได้สรุปกรอบเครื่องชี้วัดความเป็นชุมชนที่เข้มแข็งสำหรับองค์กรชุมชนไว้ดังนี้

1.3.1 ภูมิปัญญา ระบบความเชื่อ ระบบคุณค่า ระบบความคิดของชุมชน อาจดูได้จากการสืบทอดองค์ความรู้ การพัฒนาองค์ความรู้ให้เหมาะกับยุคสมัย ซึ่งตัวชี้วัดในเรื่องเหล่านี้สามารถสังเกตได้จากการมีผู้นำที่หลากหลายทั้งในด้านความรู้ ทักษะและจำนวนของผู้นำในชุมชนนั้น ๆ อีกทั้งยังสังเกตได้จากทัศนคติ ความเชื่อ และพฤติกรรมของสมาชิกที่เกี่ยวกับความเชื่อในพิธีกรรมต่าง ๆ

1.3.2 การจัดการกลุ่ม/องค์กรชุมชน การชี้วัดความเข้มแข็งของกลุ่มอาจพิจารณาได้จาก

1.3.2.1 วัตถุประสงค์ของการรวมกลุ่ม สามารถบ่งชี้ถึงพฤติกรรมและกิจกรรมที่มีความหมายในเชิงการสืบทอดภูมิปัญญาและระบบความเชื่อ

1.3.2.2 กฎ กติกา ชี้ถึงความสามารถในการกำหนดและควบคุมพฤติกรรมของสมาชิกในชุมชน

1.3.2.3 จำนวนและคุณภาพของสมาชิกที่เข้าร่วมกิจกรรมต่างๆ สะท้อนความเอาใจใส่ในการร่วมกิจกรรม ความสำนึกในหน้าที่และความรับผิดชอบของสมาชิก

1.3.2.4 คุณภาพของกรรมการกลุ่ม ซึ่งสะท้อนให้เห็นได้จากความสามารถในการจัดการ การสนองตอบต่อปัญหา การจัดสรรและการกระจายทรัพยากรของชุมชน

1.3.2.5 กิจกรรมกลุ่มบ่งชี้ถึงความสามารถในการตอบสนองต่อมิติต่าง ๆ เช่น ด้านเศรษฐกิจ ด้านสังคม วัฒนธรรม ด้านการจัดการทรัพยากรของชุมชน

1.3.2.6 กองทุนของกลุ่ม บ่งชี้ถึงความสามารถในการระดมทุนของกลุ่ม นับเป็นเครื่องสะท้อนศักยภาพและความเข้มแข็งของกลุ่มได้ดี

1.3.3 กระบวนการเรียนรู้และเครือข่ายการเรียนรู้ จะต้องมิลักษณะเป็นการเรียนรู้ที่ควบคู่ไปกับการปฏิบัติหรือการทำกิจกรรมต่าง ๆ โดยกระบวนการเรียนรู้และเครือข่ายการเรียนรู้นั้นตรวจวัดได้จากการศึกษาดูงาน เวทีแลกเปลี่ยนความรู้และการขยายเครือข่ายความร่วมมือ ซึ่งจะสะท้อนภาพการยกระดับภูมิปัญญาและการเรียนรู้ของชุมชน การเชื่อมโยงภูมิปัญญาระหว่างชุมชน

1.3.4 ผลกระทบจากการดำเนินงานขององค์กรชุมชนในด้านต่าง ๆ ควรมองอย่างเชื่อมโยงสัมพันธ์กัน เพื่อสะท้อนให้เห็นความเข้มแข็งหรือประสิทธิภาพของกลุ่ม/องค์กรชุมชน มากกว่าการมองตัวชี้วัดแต่ละด้านโดด ๆ ทั้งในด้านเศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรม การเมืองหรือสิ่งแวดล้อม โดยไม่เชื่อมโยงกับปัจจัยที่ส่งผลให้เกิดผลสำเร็จนั้นขึ้นมา โดยที่ตัวชี้วัดระดับชุมชนเน้นการวัดถึงผลที่เกิดขึ้นกับชุมชนเป็นหลัก ดังนี้

1.3.4.1 ด้านเศรษฐกิจและอาชีพ ตัวชี้วัดด้านนี้ในระดับชุมชนมีความสัมพันธ์กับตัวชี้วัดระดับครัวเรือนค่อนข้างมาก แต่จะให้ผลที่เป็นภาพรวมหรืออัตราเฉลี่ยของครัวเรือนทั้งหมดในชุมชนเท่านั้น

1.3.4.2 ด้านสังคมวัฒนธรรม ในระดับชุมชนเป็นการวัดถึงสัดส่วนการอพยพย้ายถิ่นของครัวเรือนในชุมชน สวัสดิการที่ชุมชนมีให้ อัตราการประกอบอาชีพการเกษตรและอาชีพอื่น การอนุรักษ์ การพัฒนา ปรับใช้ และการสานต่อในด้านภูมิปัญญาพื้นบ้าน รวมทั้งศิลปวัฒนธรรมท้องถิ่น

1.3.4.3 ด้านทรัพยากรธรรมชาติและสภาพแวดล้อม เป็นการวัดถึงพลังของชุมชนและจิตสำนึกของชุมชนในการอนุรักษ์และรักษาสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติ

นอกจากนี้ สีลาภรณ์ นาคทรพร และคณะ, บรรณาธิการ (2538, อ้างถึงใน สีลาภรณ์ นาคทรพร, 2541 : 239) ได้สรุปกรอบตัวชี้วัดความเข้มแข็งขององค์กรชุมชนว่า องค์กรชุมชนที่เข้มแข็งโดยทั่วไปจะมีลักษณะดังนี้

1. มีการนำมิติด้านวัฒนธรรมมาผสมผสานในการทำกิจกรรม เพราะการมีรากฐานการรวมตัวทางวัฒนธรรมจะเป็นเครื่องยึดโยงให้สามารถสร้างองค์กรชุมชนที่มีคุณภาพได้
2. มีประสิทธิภาพในการตอบสนองต่อปัญหา
3. มีการพัฒนากระบวนการเรียนรู้

4. มีการจัดการกลุ่ม
5. มีผู้นำที่ได้รับการยอมรับจากสมาชิกและชุมชน
6. มีการกระจายผลประโยชน์แก่สมาชิกอย่างยุติธรรม
7. ได้รับการยอมรับนับถือจากองค์กรภายนอก
8. มีการขยายผล/ขยายกิจกรรม/ขยายเครือข่าย

ดังนั้น องค์ประกอบที่สำคัญของประชาสังคมที่เข้มแข็ง และสามารถใช้เป็นเกณฑ์ในการวัดความเข้มแข็งของประชาสังคม คือ กระบวนการเรียนรู้ของชุมชน ซึ่งเป็นสิ่งที่เราเรียนรู้ และผ่านการแลกเปลี่ยนกับคนอื่น กระบวนการเรียนรู้ของชุมชนมิใช่การรับฟังข้อเสนอและข้อมูลเท่านั้น แต่เป็นการเปิดโอกาสให้ประชาชนกำหนดหรือนิยามประเด็นปัญหาาร่วมกันด้วย (จิรวุฒิ เสนาคำ, ผู้แปล, 2540 : 8 – 18, อ้างถึงใน ปารีชาติ วลัยเสถียร และคณะ, 2543 : 174 - 175) กระบวนการเสริมสร้างความรู้ให้กับชุมชนจึงมีบทบาทที่สำคัญในการพัฒนาคนและนำสังคมให้เกิดการพัฒนาต่อไป (ปารีชาติ วลัยเสถียร และคณะ, 2543 : 171)

จะเห็นได้ว่าในการศึกษา ทำความเข้าใจชุมชนนั้น นอกจากจะทำความเข้าใจในเรื่องข้อมูลพื้นฐาน องค์กรชุมชนและองค์ประกอบของความเป็นชุมชนแล้ว ประเด็นสำคัญที่ควรศึกษา คือ กระบวนการเรียนรู้ของชุมชนเพื่อที่จะเข้าใจกระบวนการของความเป็นชุมชนนั้น ๆ ได้ชัดเจน และลึกซึ้งมากขึ้น

2. กระบวนการเรียนรู้

เพื่อประมวลความเข้าใจความเป็นชุมชนอย่างเป็นระบบ ผู้วิจัยจึงได้ศึกษาข้อมูลเกี่ยวกับกระบวนการเรียนรู้ เพื่อใช้ในการวิเคราะห์ข้อมูลชุมชน และใช้เป็นแนวทางในการพัฒนาและเสริมสร้างกระบวนการเรียนรู้ให้แก่ชุมชน โดยเนื้อหาที่จะกล่าวถึงในหัวข้อนี้ ได้แก่ ความหมายของกระบวนการเรียนรู้ เครือข่ายการเรียนรู้ การเสริมสร้างการเรียนรู้แก่ชุมชน เทคนิค วิธีการ และกระบวนการเสริมสร้างการเรียนรู้ เครื่องชี้วัดกระบวนการเรียนรู้และการขยายเครือข่ายการเรียนรู้ของชุมชน และการเรียนรู้แบบมีส่วนร่วมและบทบาทของชุมชนกับกระบวนการเรียนรู้ตามลำดับ

2.1 ความหมายของกระบวนการเรียนรู้

การเรียนรู้ หมายถึงกระบวนการที่ทำให้มนุษย์ได้ประสบการณ์เพิ่มหรือเปลี่ยนแปลงประสบการณ์หรือพฤติกรรม หลังจากบุคคลนั้น ได้มีปฏิสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อม (อรวรรณ ปีตันชน

โอวาท, 2542 : 48) โดยเป็นการเรียนรู้จากการลงมือปฏิบัติจริง ทั้งในการพยายามแก้ปัญหาที่เกิดขึ้นในชีวิตจริง หรือเกี่ยวข้องกับการทำมาหากิน หรือสภาพความเป็นอยู่ เป็นการแสดงให้เห็นถึงลักษณะของกระบวนการที่ต่อเนื่องของการเรียน โดยเป็นกระบวนการในทุกขั้นตอนตั้งแต่การหาข้อมูล การกำหนดปัญหา การจัดลำดับความสำคัญของปัญหา การวิเคราะห์เหตุแห่งปัญหา การหาแนวทางแก้ไขและการวางแผนการแก้ปัญหา (สีลาภรณ์ บัวสาย, ม.ป.ป., อ้างถึงใน วิมลลักษณ์ ชูชาติ, 2540 : 32)

กระบวนการเรียนรู้เป็นส่วนสำคัญที่ทำให้มนุษย์มีศักยภาพในการพัฒนา สามารถดำรงชีวิตอยู่ท่ามกลางการเปลี่ยนแปลงและพึ่งตนเองได้ กระบวนการเรียนรู้ คือ กระบวนการอันมีรากฐานอยู่ที่ประเพณีวัฒนธรรมท้องถิ่น ซึ่งไม่ได้แยกกระหว่างการเรียนรู้กับวิถีชีวิต การรู้และการปฏิบัติเนื้อหาและกระบวนการเรียนรู้เป็นหนึ่งเดียวกัน (พรพิไล เลิศวิชา, 2532 : 7, อ้างถึงใน ปาริชาติ วลัยเสถียร และคณะ, 2543 : 174) และเป็นกลไกสำหรับการสร้างเครือข่ายการเรียนรู้ (วิมลลักษณ์ ชูชาติ, 2540 : 32)

ดังนั้นในระดับชุมชน กระบวนการเรียนรู้จึงเป็นไปเพื่อสนองตอบต่อการแก้ปัญหาและสอดคล้องกับแบบแผนการผลิตของชุมชน จึงเป็นพลังขับเคลื่อนให้เกิดพลวัตของการเรียนรู้ เมื่อได้มีการพูดคุยและเปลี่ยนความคิดเห็น วิเคราะห์ปัญหา หาแนวทางแก้ไข เมื่อได้แนวทางแล้วสมาชิกนำกลับไปลงมือปฏิบัติแล้วกลับมาทบทวนวิเคราะห์ร่วมกันเพื่อสรุปทบทเรียน เพื่อหาหนทางต่อไปอีก กระบวนการที่เกิดขึ้นซ้ำ ๆ นี้ เท่ากับเป็นการยกระดับสติปัญญาของสมาชิกในกลุ่ม และผลพวงจากการเรียนรู้จากปัญหาที่เกิดขึ้นจริงดังกล่าวยังช่วยแก้ไขปัญหา และพัฒนาคุณภาพชีวิตอันเป็นผลที่คนในชุมชนสามารถเห็นเป็นรูปธรรมได้ (คณะกรรมการสตรี โครงการพัฒนาการศึกษาเพื่อชุมชน ใน เสรี พงศ์พิศ และคณะ, 2531 : 49, อ้างถึงใน ปาริชาติ วลัยเสถียร และคณะ, 2543 : 174) การทำความเข้าใจและอธิบายการเปลี่ยนแปลงหรือความเคลื่อนไหวของชีวิตและชุมชนในชนบท จึงต้องหยิบยกเอากระบวนการเรียนรู้มาพิจารณา เพราะการเรียนรู้เป็นหัวใจหรือแกนกลางของความเคลื่อนไหวการศึกษาในวิถีชุมชน (วิมลลักษณ์ ชูชาติ, 2540 : 32)

ดังได้กล่าวไว้แล้วว่า กระบวนการเรียนรู้ของชุมชน นับเป็นหัวใจสำคัญในการสร้างความเข้มแข็งให้แก่ชุมชน เนื่องจากเป็นการยกระดับความสามารถในการคิดวิเคราะห์ปัญหาสาเหตุ หาทางเลือกของการแก้ปัญหา รวมทั้งการตัดสินใจเลือกทางเลือกในการแก้ปัญหาและการสรุปทบทเรียน เพื่อยกระดับสติปัญญาให้สูงขึ้น กระบวนการดังกล่าวเป็นกระบวนการที่ครอบคลุมทั้งเรื่องการปลูกจิตสำนึกของคนในการมุ่งมั่นแก้ปัญหาและพึ่งตนเอง และเรื่องของการพัฒนาความรู้และทักษะในการจัดการกับปัญหาใหม่ ๆ ที่เกิดขึ้นได้อย่างรู้เท่าทันต่อการเปลี่ยนแปลง

กระบวนการเรียนรู้ที่สามารถช่วยยกระดับสติปัญญาของปัจเจกบุคคลและชุมชนได้นั้น จะต้องเป็นการเรียนรู้ที่ควบคู่ไปกับการปฏิบัติหรือการทำกิจกรรมต่าง ๆ (สิลาภรณ์ นาคทรพรพ, 2541 : 249 - 250)

วิมลลักษณ์ ชูชาติ (2540 : 33) ได้แบ่งกระบวนการเรียนรู้ได้เป็น 2 ลักษณะ คือ

1. กระบวนการเรียนรู้ภายในชุมชน หมายถึง กระบวนการเรียนรู้ที่เกิดจากการเชื่อมโยงแหล่งความรู้ต่าง ๆ ภายในชุมชน
2. กระบวนการเรียนรู้ภายนอกชุมชน หมายถึง กระบวนการเรียนรู้ที่เกิดขึ้นจากการเชื่อมโยงแหล่งความรู้ต่าง ๆ ระหว่างชุมชน

นอกจากนี้วิมลลักษณ์ ชูชาติ (2540 : 32) ยังพบว่าการเรียนรู้ของชุมชน ประกอบด้วยกระบวนการดังต่อไปนี้

1. การวิเคราะห์ – สังเคราะห์ปัญหาทั้งของตนเองและชุมชน และเชื่อมโยงสิ่งเหล่านี้เข้ากับสังคมไทยตลอดจนสังคมโลก
2. การแสวงหาทางออกที่เหมาะสมกับตนเองและชุมชนด้วยวิธีการต่าง ๆ เช่น การประชุม – สัมมนา การศึกษาคูงาน และการเรียนรู้ผ่านสื่อต่าง ๆ
3. การสร้างสรรค์กิจกรรมที่เป็นผลจากการตัดสินใจของตนเอง และชุมชนในแง่ของชุมชน กิจกรรมที่ทำขึ้นนี้อาจเรียกว่า กิจกรรมเครือข่าย เพราะเป็นตัวชักจูงและเชื่อมโยงคนเข้าด้วยกัน
4. การประเมินผลกิจกรรมและนำผลที่ได้ไปแก้ไขปรับปรุงกระบวนการทั้งหมด

อนึ่ง นักพัฒนาชนบทได้ให้ข้อสรุปถึงกระบวนการเรียนรู้ที่ช่วยยกระดับสติปัญญาของปัจเจกบุคคลและชุมชนว่า มีขั้นตอนหลัก ๆ 3 ขั้นตอน (อนเนก นาคะบุตร, 2536, อ้างถึงใน สิลาภรณ์ นาคทรพรพ, 2541 : 250) ดังนี้

ขั้นที่ 1 การแสวงหาและพัฒนากระบวนการคุณค่าใหม่ของปัจเจกบุคคลหรือผู้นำชุมชนโดยผ่านกระบวนการเสวนา ศึกษาคูงาน เพื่อให้ได้มาซึ่ง “ข้อมูลใหม่” แล้วนำมาทดลองปฏิบัติจนเห็นผลและได้รับบทเรียนที่เป็นรูปธรรม จนสรุปเป็น “ระบบคุณค่าใหม่” ที่สอดคล้องกับตนเองและสมาชิกและเป็นแบบอย่างให้คนอื่นได้

ขั้นที่ 2 การเชื่อมโยงผู้นำชุมชนที่มี “ระบบคุณค่าใหม่” โดยการเปิดเวทีแลกเปลี่ยนให้เกิดการวิเคราะห์และเชื่อมโยงข้อมูลต่าง ๆ ในชุมชน และการทำงานกิจกรรมร่วมกันของกลุ่มกิจกรรมต่าง ๆ ในเชิงพัฒนาการเรียนรู้จากการปฏิบัติงานร่วมกันนี้ จะส่งผลให้เกิดความเป็นองค์กรของชุมชนนั้น ๆ รวมทั้งเกิดการตั้งกฎระเบียบ กติกา และการจัดการของชุมชน

ขั้นที่ 3 การเชื่อมโยงองค์กรชุมชนและผู้นำแต่ละชุมชน แต่ละท้องถิ่นที่มีปัญหา ร่วมกัน เช่น กรณีที่มีปัญหาเกี่ยวกับการใช้ป่าต้นเดียวกัน ลุ่มน้ำเดียวกัน ปลุกพืชหรือเลี้ยงสัตว์ ชนิดเดียวกัน โดยการเปิดเวทีชาวบ้านให้มีการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ข้อมูลซึ่งกันและกัน เพื่อพัฒนาขีดความสามารถในการจัดการตนเองของชุมชน และพัฒนาต่อมาเป็นเครือข่ายการเรียนรู้และความร่วมมือระหว่างองค์กรที่มีความสนใจหรือปัญหาร่วมกัน

จะเห็นได้ว่ากระบวนการเรียนรู้เป็นกระบวนการที่เกิดขึ้นและมีการพัฒนาอย่างต่อเนื่อง โดยกระบวนการเรียนรู้ที่เกิดขึ้นนั้นไม่ได้เกิดขึ้นเฉพาะในชุมชนใดชุมชนหนึ่งเท่านั้น แต่ยังมี การขยายเครือข่ายการเรียนรู้สู่ชุมชนอื่นด้วย

2.2. เครือข่ายการเรียนรู้

ดังได้กล่าวมาแล้วข้างต้นว่า กระบวนการเรียนรู้ของชุมชนควรได้รับการพัฒนาเป็น เครือข่ายการเรียนรู้และความร่วมมือระหว่างองค์กร เครือข่ายการเรียนรู้เป็นรูปแบบใหม่ของการ จัดการศึกษาที่มีลักษณะสำคัญ (วิมลลักษณ์ ชูชาติ, 2540 : 29) ดังนี้

1. เป็นกระบวนการเรียนรู้ที่เกิดขึ้นในวิถีชีวิตของทุกคน ทุกเพศ ทุกวัย ในลักษณะที่เป็นการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ร่วมกันของคนในชุมชนต่าง ๆ
2. อาศัยองค์ความรู้เดิมหรือภูมิปัญญาท้องถิ่นเป็นฐานในการพัฒนา โดยมีการ ประยุกต์ใช้วิทยาการสมัยใหม่ตามความเหมาะสม
3. มีองค์กรชุมชนเป็นหน่วยของการจัดการศึกษา โดยสมาชิกในชุมชนมีการ แลกเปลี่ยนเรียนรู้ซึ่งกันและกัน เพื่อแก้ปัญหาของคนในชุมชนร่วมกัน

จากการศึกษาของ วิมลลักษณ์ ชูชาติ (2540 : 44 – 45) พบว่าเครือข่ายการเรียนรู้มี 4 ขั้นตอน คือ

2.2.1 การเกิดเครือข่ายการเรียนรู้ เกิดทั้งจากภายในและภายนอกองค์กร

2.2.1.1 การเกิดจากภายในองค์กร โดยบุคคลในองค์กรได้เรียนรู้ประสบการณ์ใหม่ ๆ จากบุคคลภายนอกชุมชน แล้วรวมตัวกันสร้างเครือข่ายขึ้นให้สอดคล้องกับสภาพปัญหาของชุมชน

2.2.1.2 การเกิดจากภายนอกองค์กร โดยบุคคลภายนอกองค์กรทั้งจากตัวแทนองค์กร ภาครัฐและองค์กรภาคเอกชนเข้าไปสำรวจข้อมูล ประมวลผล แยกประเภทข้อมูล แล้วจัดเวที เสวนาแลกเปลี่ยนเรียนรู้ข้อมูล ความรู้และประสบการณ์ซึ่งกันและกันของบุคคลในชุมชน ตามสภาพปัญหาและความต้องการของท้องถิ่น แล้วเกิดเป็นองค์กรเครือข่ายการเรียนรู้ในชุมชนนั้น ๆ

2.2.2 การประสานเชื่อมโยงเครือข่ายการเรียนรู้ กระทำได้หลายวิธีการแตกต่างกันไป ขึ้นอยู่กับสภาพของเครือข่าย เช่น การประชาสัมพันธ์ให้สมาชิกเครือข่ายได้รับรู้ข่าวสารข้อมูล กิจกรรมความเคลื่อนไหวของเครือข่าย การคบหาสมาคมกันของสมาชิกทั้งในชุมชนและนอกชุมชน การประสานร่วมมือในการใช้ทรัพยากรบุคคล วัสดุอุปกรณ์ ครุภัณฑ์ อาคาร งบประมาณร่วมกัน ของเครือข่ายหนึ่ง ทำให้เกิดการประสานงานร่วมมือกันมากขึ้น

2.2.3 การขยายเครือข่ายการเรียนรู้ นอกจากการเผยแพร่ประชาสัมพันธ์ข่าวสาร กิจกรรมของเครือข่ายทางสื่อสารมวลชนให้เครือข่ายได้รู้ความเคลื่อนไหวซึ่งกันและกันแล้ว การขยายเครือข่ายก็สามารถทำได้โดยการจัดประชุมสัมมนา ศึกษาดูงาน การจัดกิจกรรมการถ่ายทอด แลกเปลี่ยนกระจายความรู้ ให้เกิดความร่วมมือซึ่งกันและกัน จนเกิดการรวมตัวเป็นองค์กร เครือข่ายการเรียนรู้เดียวกัน

2.2.4 การดำรงอยู่ของเครือข่ายการเรียนรู้ การที่จะให้เครือข่ายการเรียนรู้ที่เกิดขึ้นดำรงอยู่ต่อไปอย่างยั่งยืนนั้น ทำได้โดยการจัดให้สมาชิกได้พบปะกันเป็นระยะอย่างสม่ำเสมอทั้งเป็นทางการและไม่เป็นทางการ การสนับสนุนการจัดกิจกรรมของเครือข่าย การให้คุณค่า ขวัญและกำลังใจแก่สมาชิก การกระตุ้นให้ร่วมมือกันทำกิจกรรมการแลกเปลี่ยนข่าวสารซึ่งกันและกัน ปลุกฝังให้สมาชิกมีความสำนึกในความเป็นเจ้าขององค์กรและหวงแหนทรัพยากรในท้องถิ่น ตลอดจนทั้งผู้นำเครือข่ายจะต้องรักษากฎ ระเบียบ ที่สมาชิกร่วมกันตกลงไว้ให้เคร่งครัด เป็นต้น

จะเห็นได้ว่ากิจกรรมหลักที่สำคัญในการพัฒนาเครือข่ายการเรียนรู้ของชุมชนประกอบด้วย 1) การศึกษาดูงาน เพื่อให้ได้มาซึ่งข้อมูลใหม่ อันจะนำมาซึ่งการสร้างภูมิปัญญา และ 2) เวทีแลกเปลี่ยนเรียนรู้ อันเป็นเครื่องมือในการ “ระดมสมอง” ของชาวบ้านในการวิเคราะห์ข้อมูลใหม่ร่วมกัน และในการแลกเปลี่ยนเรียนรู้เพิ่มเติมจากกันและกันทั้งในระดับชุมชนและระหว่างชุมชน (สิลาภรณ์ นาคทรพร, 2541 : 250 - 251) กระบวนการในการพัฒนากระบวนการเรียนรู้และขยายเครือข่ายการเรียนรู้แก่ชุมชน จึงต้องอาศัยความรู้ ความเข้าใจในการเสริมสร้างการเรียนรู้แก่ชุมชน เพื่อที่จะได้ทราบข้อมูลและความต้องการที่แท้จริงของชุมชน และสามารถเลือกใช้เทคนิค วิธีการในการเสริมสร้างกระบวนการเรียนรู้ที่เหมาะสมแก่ชุมชนต่อไป

2.3 การเสริมสร้างการเรียนรู้แก่ชุมชน

จิรวุฒิ เสนาคำ, ผู้แปล (2540 : 15 - 18, อ้างถึงใน ปาริชาติ วลัยเสถียร และคณะ, 2543 : 191 - 192) ได้เสนอยุทธศาสตร์ในการเสริมสร้างการเรียนรู้ให้แก่ชุมชน โดยกล่าวไว้ว่า วิธีที่เหมาะสมกับการเสริมสร้างชีวิตสาธารณะของชุมชน คือ การแสวงหาวิธีต่าง ๆ ที่กระตุ้นให้เกิด

กระบวนการเรียนรู้ของชุมชน กระบวนการเรียนรู้ของชุมชนนั้นโดยปกติมักเกิดจากการดำเนินกิจกรรมเฉพาะบางประการ การค้นหากิจกรรมที่เปิดโอกาสให้ความสัมพันธ์ของผู้คนกลายมาเป็นความสัมพันธ์เชิงสาธารณะ จึงค่อนข้างมีความสำคัญ โดยเฉพาะอย่างยิ่งความสัมพันธ์ที่เปิดโอกาสให้คนที่ค่อนข้างแปลกหน้าได้มาพบปะและแก้ไขปัญหาสาธารณะร่วมกัน สิ่งที่น่าสนใจอย่างยิ่งคือกิจกรรมต่าง ๆ ที่กระตุ้นให้เกิดกระบวนการเรียนรู้ของชุมชนนั้น มักจะเป็นกิจกรรมที่ก่อให้เกิดความสัมพันธ์เชิงสาธารณะ (Public relationships)

การเสริมสร้างชีวิตสาธารณะ หรือกระบวนการเสริมสร้างชุมชนให้เข้มแข็งอาศัยยุทธศาสตร์หลัก 4 ประการ คือ

2.3.1 การกำหนดประเด็นปัญหาโดยการมีส่วนร่วมของชุมชน คือ การเปิดโอกาสให้ประชาชนขบคิดปัญหา ซึ่งเท่ากับเป็นการกระตุ้นให้ประชาชนเกิดสำนึกในชะตากรรมร่วมกัน และถือเป็นขั้นแรกของการนำประชาชนไปสู่สำนึกต่อการแบกรับ และร่วมแก้ไขปัญหาค่าตั้งเกิดขึ้นกับชุมชนของตน

2.3.2 การสร้างทางเลือกให้กับชุมชน โดยผ่านกระบวนการสนทนาแบบพินิจพิเคราะห์ ซึ่งจะเกิดขึ้นได้ก็ต่อเมื่อผู้เข้าร่วมสนทนาต่างเข้าร่วมด้วยฐานะที่เท่าเทียมกัน คือ ต่างคนเป็นพลเมืองเหมือนกัน และกระบวนการตัดสินใจต้องเชื่อมโยงใกล้ชิดกับการปฏิบัติ แม้การสนทนาดังกล่าวจะไม่จบลงด้วยการเห็นพ้องต้องกันของทุกคน แต่เป็นการสร้างแนวทางกว้าง ๆ และเผยให้เห็นถึงเป้าหมายร่วม ซึ่งเป็นการสร้างสำนึกความเป็นไปได้ของการดำเนินกิจกรรมที่เป็นตัวช่วยเสริมสร้างพลังในการตัดสินใจร่วมกัน เวทีการสนทนานี้ ทำหน้าที่เสมือนนำผู้เข้าร่วมแต่ละคนไปสัมผัสกับประสบการณ์ชีวิตของคนอื่น การเรียนรู้ประสบการณ์ของคนอื่น หรือรับทัศนะของคนอื่นไว้ในสมองก็เท่ากับการเริ่มเปลี่ยนแปลงทัศนคติเดิมของตน พร้อมกับเริ่มมองเห็นความเป็นไปได้ที่จะร่วมงานกับคนอื่น

2.3.3 การดำเนินกิจกรรมสาธารณะ เป็นกิจกรรมที่ระดมพลังรวมหมู่ของประชาชนมีความหลากหลาย และเกี่ยวข้องกับประชาชนจำนวนมาก กิจกรรมสาธารณะมิได้เป็นผลจากการวางแผนบริหารจัดการ มิใช่สิ่งที่เกิดขึ้นเองตามธรรมชาติ แต่เป็นสิ่งที่เกิดจากกระบวนการสนทนาแบบพินิจพิเคราะห์ ทำให้ได้กำหนดแนวทางการดำเนินกิจกรรม เผยให้เห็นประโยชน์ที่เกี่ยวข้องกันของผู้เข้าร่วม และเป้าหมายที่อาจจะร่วมกันได้ กิจกรรมนั้นอาจมีต้นทุนต่ำในสายตาของนักเศรษฐศาสตร์ แต่ก็ยังเป็นกิจกรรมที่ต้องมีการติดต่อประสานงาน และเกิดจากเป้าหมายร่วมกันของกลุ่มคน จึงเกิดการรวมพลังเพื่อเสริมสร้างความเข้มแข็งให้ระหว่างกันภายในกลุ่ม

2.3.4 การประเมินผลกิจกรรมโดยสาธารณะ คือ การเปิดโอกาสให้ประชาชนเข้ามา มีส่วนร่วมในการประเมินผลกิจกรรมในชุมชน โดยให้ประชาชนตัดสินใจว่าความพยายามและ กิจกรรมใดมีประโยชน์และมีคุณค่าอย่างแท้จริงต่อชุมชนของพวกเขา เป็นการเปิดโอกาสให้ ประชาชนประเมินและปรับเปลี่ยนกิจกรรมอย่างต่อเนื่อง

นอกจากนี้ ทนงศักดิ์ คุ่มไข่น้ำ (2534 : 14 – 16, อ้างถึงใน ปาริชาติ วลัยเสถียร และ คณะ, 2543 : 175) ได้กล่าวถึงการพัฒนาชุมชนเชิงปฏิบัติที่เป็นการให้การศึกษาชุมชนเพื่อ การพัฒนา สามารถสรุปได้ว่า การให้การศึกษาชุมชนเพื่อการพัฒนา (Community education for development) มี 2 ขั้นตอน กล่าวคือ

1. การให้การศึกษาแก่ชุมชน (Community education) คือ การกระตุ้นส่งเสริม ให้คนในชุมชนเรียนรู้สภาพปัญหา ข้อจำกัด และความต้องการที่แท้จริงของสมาชิกในชุมชนของ ตนเอง

2. การให้การศึกษาเพื่อการพัฒนา (Development education) คือ การกระตุ้น และส่งเสริมให้คนในชุมชนเรียนรู้ เพื่อค้นหาแนวทางหรือวิธีการแก้ไขปัญหาคือข้อจำกัดของชุมชน จนสามารถตัดสินใจกำหนดแผนงานร่วมกันเพื่อตอบสนองความต้องการของชุมชน ตามขีดความสามารถและทรัพยากรที่มีอยู่

ดังนั้น การให้การศึกษาชุมชนเพื่อการพัฒนา ก็คือวิธีการกระตุ้นและส่งเสริมให้ คนในชุมชนเรียนรู้ข้อเท็จจริงต่าง ๆ และศึกษาร่วมกัน เพื่อให้เกิดความเข้าใจและความตระหนัก ต่อปัญหา ความต้องการที่แท้จริงของชุมชน ตลอดจนให้คนในชุมชนสามารถค้นหาและกำหนด วิธีการต่าง ๆ ในการแก้ปัญหาเหล่านั้นด้วยตนเองได้อย่างมีประสิทธิภาพและประสิทธิผล ในการ พัฒนาและเสริมสร้างกระบวนการเรียนรู้แก่ชุมชน นอกจากนี้จะให้ความเข้าใจในความเป็นชุมชน และยุทธศาสตร์ต่าง ๆ ในการพัฒนาชุมชนแล้ว ยังต้องอาศัยเทคนิค วิธีการและกระบวนการ เสริมสร้างการเรียนรู้ที่ถูกต้องและเหมาะสมกับเงื่อนไขและสภาพของชุมชนด้วย

2.4 เทคนิค วิธีการ และกระบวนการเสริมสร้างการเรียนรู้

ปาริชาติ วลัยเสถียร และคณะ (2543 : 218 - 224) ได้แบ่งเทคนิค วิธีการ และ กระบวนการในการเสริมสร้างการเรียนรู้ออกเป็น 12 เทคนิคหรือวิธีการ ดังต่อไปนี้

2.4.1 เทคนิค วิธีการจัดการเรียนรู้ที่จำแนกตามกลุ่มเป้าหมาย และระดับของงาน แบ่ง ออกเป็น 5 กลุ่ม ดังนี้

2.4.1.1 ระดับบุคคล มีเทคนิค วิธีการ ดังนี้

- ก. การสังเกต
- ข. การบันทึกข้อความ การถ่ายภาพ การถ่ายวิดีโอ
- ค. การนำเสนอต่อที่ประชุม
- ง. การฝึกตอบ – ถาม โดยใช้เหตุผลมาวิเคราะห์ และสังเคราะห์
- จ. การค้นหาคำตอบจากหนังสือ และจากการพูดคุย
- ฉ. การฝึกเขียนเรียงเรียงทางวิชาการ

2.4.1.2 ระดับกลุ่ม มีเทคนิค วิธีการ ดังต่อไปนี้

- ก. การประชุม
- ข. การอภิปรายกลุ่ม
- ค. การสาธิต
- ง. การจัดนิทรรศการ
- จ. การศึกษาดูงาน
- ฉ. การแลกเปลี่ยนความคิดเห็น

2.4.1.3 ระดับชุมชน มีเทคนิคดังต่อไปนี้

- ก. การรณรงค์ด้วยสื่อ และการประชาสัมพันธ์ผ่านสื่อมวลชน
- ข. การฝึกงาน
- ค. การจัดห้องสมุดและศูนย์ข้อมูล
- ง. การฝึกอบรม
- จ. การศึกษาดูงาน
- ฉ. การสัมมนา
- ช. การสาธิต
- ซ. การแลกเปลี่ยนประสบการณ์

2.4.1.4 ระดับเครือข่าย มีเทคนิค ดังต่อไปนี้

- ก. การศึกษาดูงาน
- ข. การฝึกอบรม
- ค. การประชุมสัมมนา
- ง. การประสานงานกับหน่วยราชการ

2.4.1.5 การจัดการศึกษาสำหรับเด็ก และสำหรับผู้ใหญ่

- ก. เทคนิคการจัดการศึกษาสำหรับเด็ก ได้แก่

- (1) การละเล่น
- (2) การเล่านิทาน
- (3) การลองทำ

ข. เทคนิคการจัดการศึกษาสำหรับผู้ใหญ่ ได้แก่

- (1) การบอกเล่า
- (2) การประกอบพิธีกรรมทางศาสนา
- (3) การสาธิต
- (4) การจัดทัศนศึกษา

2.4.2 เทคนิควิธีการจัดการเรียนรู้ที่จำแนกตามลักษณะการให้ความรู้ แบ่งเป็น 2 ประเภท

คือ

2.4.2.1 การให้การศึกษาทางตรง ได้แก่

- ก. การเยี่ยมบ้านและไร่นา
- ข. การประชุม
- ค. การสาธิต
- ง. การจัดทัศนศึกษา

2.4.2.2 การให้การศึกษาทางอ้อม

- ก. การจัดนิทรรศการ
- ข. การให้การศึกษาผ่านผู้นำ
- ค. การใช้สื่อทัศนูปกรณ์
- ง. การจัดห้องสมุดชุมชน หรือศูนย์ข้อมูลหมู่บ้าน

2.4.3 เทคนิคการประชุมอย่างมีส่วนร่วม เป็นการใช้เวทีการประชุม เพื่อแลกเปลี่ยนความคิดเห็นและประสบการณ์กับบุคคลอื่น โดยเรียนรู้ที่จะใช้เหตุและผลของการตัดสินใจร่วมกัน การประชุมอย่างมีส่วนร่วม มีขั้นตอนดังนี้

2.4.3.1 การรวบรวมสถานการณ์ หรือสภาพปัญหาของชุมชน โดยวิธีการวาดแผนภูมิความคิด

2.4.3.2 การจัดลำดับความสำคัญของปัญหา และหนทางแก้ไข โดยการแสดงความคิดเห็น ด้วยการเขียนหรือการพูดคุย

2.4.3.3 การสรุปแนวทางในการแก้ปัญหา เพื่อให้เกิดการเรียนรู้ร่วมกันในการพัฒนาชุมชน

2.4.4 เทคนิคการเรียนรู้แบบมีส่วนร่วม ด้วยกระบวนการกลุ่มที่สามารถพัฒนาเป็น 3 วิธีหลัก เพื่อการเสริมสร้างการเรียนรู้ให้แก่ชุมชน ได้แก่

2.4.4.1 กระบวนการกลุ่ม เน้นให้ผู้เรียนเป็นศูนย์กลางการเรียนรู้ ต้องร่วมกันคิด ร่วมกันทำ สร้างสรรค์ความรู้โดยกลุ่ม ทุกคนจะต้องเรียนรู้จากกลุ่มให้มากที่สุด ซึ่งอาจจะจัดกิจกรรมของกระบวนการกลุ่มเพื่อการเรียนรู้แบบมีส่วนร่วม อาทิ เกม บทบาทสมมติ การอภิปรายกลุ่ม เป็นต้น

2.4.4.2 การเรียนรู้แบบร่วมแรงร่วมใจ มีการจัดกลุ่มกันแลกเปลี่ยนความคิดเห็น และแบ่งปันทรัพยากรการเรียนรู้ รวมทั้งเป็นกำลังใจให้แก่กันและกัน และต้องมีความรับผิดชอบร่วมกันว่าความสำเร็จของแต่ละบุคคลก็คือความสำเร็จของกลุ่ม ความสำเร็จของกลุ่มก็คือความสำเร็จของทุกคน กิจกรรมการเรียนรู้แบบร่วมแรงร่วมใจ ได้แก่ การเล่าเรื่องรอบวง มุมสนทนา การร่วมกันคิด เป็นต้น

2.4.4.3 การเรียนรู้แบบสร้างสรรค์ความรู้ เป็นวิธีการเรียนรู้ที่ต้องแสวงหาความรู้และสร้างความรู้ความเข้าใจด้วยตนเอง ความแข็งแกร่ง ความเจริญงอกงามในความรู้จะเกิดขึ้นเมื่อผู้เรียนได้มีโอกาสเรียนรู้และแลกเปลี่ยนประสบการณ์กับคนอื่น ๆ หรือได้พบสิ่งใหม่ ๆ แล้วนำความรู้มาเชื่อมโยงกับบริบทที่เกิดขึ้น

2.4.5 การเรียนรู้จากภูมิปัญญาชาวบ้าน ภูมิปัญญาท้องถิ่นถือเป็นศิลปวิทยาการของชาวบ้านที่มีการถ่ายทอดสืบต่อกันมา วิธีการถ่ายทอดจะมีหลากหลายตามแต่เนื้อหาและกลุ่มเป้าหมาย ซึ่งสามารถแบ่งได้เป็น 3 วิธีการหลัก คือ

2.4.5.1 การถ่ายทอดแบบไม่เป็นลายลักษณ์อักษร ได้แก่ การบอกเล่าบอกต่อกันมา มี 3 ลักษณะ คือ การบอกเล่าโดยตรง การบอกเล่าโดยผ่านพิธีกรรม และการบันเทิง

2.4.5.2 การถ่ายทอดแบบเป็นลายลักษณ์อักษร

2.4.5.3 การถ่ายทอดแบบผ่านสื่อมวลชน

2.4.6 การสร้างเวทีการเรียนรู้ของชุมชน จะอยู่ในรูปของเครือข่ายการเรียนรู้ ดังนี้

2.4.6.1 การแลกเปลี่ยนประสบการณ์ระหว่างชาวบ้านด้วยตนเอง และระหว่างชาวบ้านกับนักวิชาการ

2.4.6.2 การเก็บรวบรวมข้อมูล และการยกระดับข้อมูล

2.4.6.3 การเชื่อมประสานผู้นำในชุมชน

2.4.7 การเรียนรู้ชีวิตและจิตสำนึก เพื่อแก้ปัญหาได้อย่างถูกต้อง มีหลักอยู่ 3 ประการ คือ

2.4.7.1 ต้องเรียนรู้สภาพชีวิตที่เป็นจริงของตัวเอง

2.4.7.2 เน้นวิธีการแก้ปัญหาด้วยทัศนคติที่ว่าทุกปัญหามีทางแก้

2.4.7.3 การมีความคิดวิพากษ์วิจารณ์เพื่อที่จะได้คิดเป็น

2.4.8 การใช้สื่อเพื่อเสริมสร้างการเรียนรู้ โดยบทบาทของสื่อจะต้องเป็นฝ่ายกระตุ้นจิตสำนึกให้ประชาชนมีความคิด และมีความสามารถตัดสินใจในเรื่องต่าง ๆ และสื่อจะต้องปราศจากการครอบงำจากภายนอก สื่อนอกจากจะอยู่ในรูปของเทคโนโลยีที่ทันสมัยในปัจจุบัน เช่น โทรทัศน์ วิทยุ สไลด์ และสิ่งพิมพ์ต่าง ๆ แล้ว ยังมีสื่อพื้นบ้านซึ่งจะเป็นภาษาถิ่นและสามารถสื่อสารให้เข้าใจได้ง่ายในท้องถิ่นนั้น ๆ เช่น เพลงพื้นบ้าน การละเล่น กีฬา ประเพณี และพิธีกรรม

2.4.9 การฝึกทักษะอาชีพ ในโรงเรียนฝึกอาชีพ นอกจากจะสอนในเรื่องการพัฒนาอาชีพแล้วยังเน้นให้ผู้เรียนได้พัฒนาการคิด โดยการคิดนั้นเป็นไปในทางการแก้ปัญหา ซึ่งทุกคนสามารถช่วยกันคิด ช่วยกันแก้ปัญหา โดยมีความรู้สึกร่วมกัน เชื่อใจกัน และช่วยเหลือเกื้อกูลกัน

2.4.10 เทคนิค A - I - C เป็นเทคนิคระดมความคิดในการวางแผนพัฒนาหมู่บ้าน เทคนิคนี้ให้ความสำคัญกับการระดมความคิด และการมีส่วนร่วมของสมาชิกในชุมชนบนพื้นฐานของความเท่าเทียมกัน เป็นกระบวนการที่นำทุกคนเป็นศูนย์กลาง เนื่องจากคนนั้นมีส่วนเกี่ยวข้องทั้งหมดในชุมชน ร่วมกันวางแผนและทำเพื่อผลแห่งการพัฒนาชุมชนของตน

2.4.11 เทคนิคการแก้ปัญหาและพัฒนาตนเองด้วย “ระบบคู่สัญญา” เป็นเทคนิคที่ใช้ในการแก้ปัญหาและพัฒนาตนเองโดยใช้วิธีการให้ผู้แก้ปัญหา คิดเป็น วางแผนในการแก้ปัญหาอย่างเป็นระเบียบและชัดเจนขึ้น มีการดำเนินการควบคุมการแก้ปัญหาของตนเองภายใต้การรับรู้ของคู่สัญญา ซึ่งทำหน้าที่รับรู้และส่งเสริมพฤติกรรมแก้ปัญหาของผู้ปฏิบัติ ขั้นตอนหลัก ๆ ได้แก่

2.4.11.1 การหาคู่สัญญา

2.4.11.2 การตั้งปณิธานและขอคำแนะนำจากคู่สัญญา

2.4.11.3 การวางแผนในการแก้ปัญหา

2.4.11.4 ทำสัญญากับคู่สัญญา

2.4.11.5 ลงมือปฏิบัติตามแผนและบันทึกผลส่งคู่สัญญา

2.4.11.6 ประเมินผลการปฏิบัติ และปรับปรุงแผนการปฏิบัติ

2.4.12 กระบวนการทำความเข้าใจความกระจ่างค่านิยม (Value clarification) จะช่วยให้บุคคลเกิดกระบวนการเรียนรู้ที่จะตัดสินใจตั้งเป้าหมาย และวางแผนในชีวิต ตลอดจนพัฒนาความคิดเพื่อการดำรงชีวิตในสังคมอย่างมีความหมาย ทำให้มีการสร้างค่านิยมของตนเอง ภายใต้สถานการณ์ที่กำหนดไว้ ตลอดจนส่งเสริมที่จะนำค่านิยมอื่น ๆ ของบุคคลอื่นมาเป็นแหล่งข้อมูลดิบสำหรับตนเอง

และสิ่งที่คาดหวังจากกระบวนการนี้ คือ การเอื้ออำนวยที่จะสร้างความสัมพันธ์ระหว่างความคิดกับการกระทำของเราเข้าด้วยกัน ซึ่งมี 4 ขั้นตอนหลัก ๆ คือ

- 2.4.12.1 ขั้นทำความเข้าใจ
- 2.4.12.2 ขั้นแสดงความสัมพันธ์
- 2.4.12.3 ขั้นกำหนดคุณค่า
- 2.4.12.4 ขั้นแสดงออก

จากความหมายและความสำคัญของกระบวนการเรียนรู้ที่ได้กล่าวมาข้างต้น ปารีชาติ วลัยเสถียร และคณะ (2543 : 176 - 177) สรุปสาระสำคัญเกี่ยวกับกระบวนการเรียนรู้ได้ 3 ประเด็นใหญ่ ๆ ดังนี้

ก. ด้านการเรียนรู้ การเรียนรู้ควรมีลักษณะเรียนรู้ตลอดชีวิตโดยมีการ

- (1) การเรียนรู้เพื่อทำ
- (2) การเรียนรู้เพื่อเป็น
- (3) การเรียนรู้เพื่ออยู่ร่วมกัน

ข. ด้านการปฏิบัติ เมื่อมีการเรียนรู้แล้วเกิดความรู้แก่ผู้เรียน โดยนำความรู้มาสืบทอดปฏิบัติ ผ่านช่องทางต่าง ๆ ไม่ว่าจะเป็นพิธีกรรม ประเพณี ค่านิยมตัวบุคคล วัฒนธรรมท้องถิ่น วิถีชีวิต มีการเรียนรู้และการปฏิบัติเป็นเนื้อเดียวกัน และมีกระบวนการแลกเปลี่ยนกับผู้อื่นที่มีมุมมองที่แตกต่างกันออกไป

ค. การนำไปสู่การเปลี่ยนแปลง กระบวนการเรียนรู้ดังกล่าวได้ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงอย่างต่อเนื่องและค่อนข้างถาวรในเรื่องของความรู้ ทักษะ และทักษะ

ถึงแม้ว่าเทคนิค วิธีการและกระบวนการเสริมสร้างการเรียนรู้จะมีหลายวิธีการก็ตาม แต่เพื่อให้กระบวนการเรียนรู้ของชุมชนแต่ละชุมชนมีความสมบูรณ์แบบ จึงควรมีการเลือกใช้เทคนิค วิธีการและกระบวนการเสริมสร้างการเรียนรู้ที่เหมาะสมกับเงื่อนไขและสภาพของชุมชนนั้น ๆ ดังนั้น เทคนิค วิธีการและกระบวนการพัฒนาและเสริมสร้างการเรียนรู้ของชุมชนจึงไม่มีรูปแบบที่แน่นอนตายตัว จึงมีความจำเป็นต้องกำหนดเครื่องชี้วัดกระบวนการเรียนรู้ในการพัฒนาและเสริมสร้างกระบวนการเรียนรู้ของชุมชน

2.5 เครื่องชี้วัดกระบวนการเรียนรู้และการขยายเครือข่ายการเรียนรู้ของชุมชน

ดังได้กล่าวแล้วว่า เทคนิคและรูปแบบในการพัฒนากระบวนการเรียนรู้ของชุมชนนั้น ไม่มีรูปแบบที่แน่นอนตายตัว เครื่องชี้วัดกระบวนการเรียนรู้ของชุมชนจึงเป็นวิธีการหนึ่งที่สามารถ

ใช้ในการวิเคราะห์ผลการพัฒนากระบวนการเรียนรู้ของชุมชนในเบื้องต้น โดยสีลาภรณ์ นาคทรพรพ (2541 : 251 - 252) ได้กำหนดเครื่องมือที่วัดเกี่ยวกับกระบวนการเรียนรู้และการขยายเครือข่ายการเรียนรู้ของชุมชน โดยแยกได้เป็น 3 ส่วน ดังนี้

2.5.1 การศึกษาดูงาน เป็นกิจกรรมที่ช่วยยกระดับภูมิปัญญาและการเรียนรู้ของคนได้เป็นอย่างดี การวัดในเชิงปริมาณ และคุณภาพของการศึกษาดูงานจึงเป็นสิ่งจำเป็น ในที่นี้อาจพิจารณาตัวชี้วัด ได้แก่

2.5.1.1 จำนวนครั้งของการศึกษาดูงาน

2.5.1.2 คุณภาพการศึกษาดูงาน เช่น ประเด็นการดูงานมีความชัดเจนหรือไม่ ตรงกับความต้องการของสมาชิกหรือไม่

2.5.1.3 จำนวนผู้เข้าร่วม

2.5.1.4 การปรับเปลี่ยนทัศนคติ และพฤติกรรมของผู้เข้าร่วมดูงานหลังจากได้ไปดูงานแล้ว

2.5.2 เวทีแลกเปลี่ยนเรียนรู้ เวทีแลกเปลี่ยนเรียนรู้นี้อาจจัดได้ในหลายลักษณะเป็นเวทีเพื่อสรุปบทเรียนจากการศึกษาดูงาน เวทีเพื่อวิเคราะห์ปัญหาและข้อมูลใหม่ เวทีเพื่อเชื่อมโยงเครือข่าย เป็นต้น ตัวชี้วัดที่สำคัญเกี่ยวกับเวทีแลกเปลี่ยนเรียนรู้ ได้แก่

2.5.2.1 จำนวนครั้งของการจัดเวที

2.5.2.2 ประเภทของเวทีที่จัด

2.5.2.3 จำนวนผู้เข้าร่วม

2.5.2.4 คุณภาพของกระบวนการวิเคราะห์ โดยดูจากกิจกรรม เช่น มีการวิเคราะห์ที่ชัดเจนหรือไม่ มีการเชื่อมโยงปัญหากับสาเหตุหรือไม่ มีการตั้งเป้าหมายในการแก้ปัญหาหรือไม่ อย่างไร มีการเชื่อมโยงภูมิปัญญา ระบบคุณค่ามาใช้ในการหาทางเลือกการแก้ปัญหาหรือไม่

2.5.3 การขยายเครือข่ายการเรียนรู้และความร่วมมือ อาจพิจารณาตัวชี้วัด ได้แก่ การขยายตัวในด้านต่าง ๆ ดังนี้คือ

2.5.3.1 จำนวนสมาชิกและอัตราการเพิ่ม ณ ระยะเวลาหนึ่ง ๆ

2.5.3.2 จำนวนองค์กรที่เกี่ยวข้อง

2.5.3.3 ประเภทของงานและกิจกรรม มีความหลากหลายมากขึ้น

2.5.3.4 การได้รับการยอมรับนับถือจากองค์กรภายนอก เช่น ในรูปของการสนับสนุนด้านเงินทุน ทรัพยากร การมีผู้เยี่ยมชมศึกษาดูงานในฐานะเป็นแหล่งการเรียนรู้ เป็นต้น

จะเห็นได้ว่า การพัฒนากระบวนการเรียนรู้และการขยายเครือข่ายการเรียนรู้ของชุมชน นั้น ชุมชนต้องมีบทบาทสำคัญในการเข้ามามีส่วนร่วมในการพัฒนา เสริมสร้าง และขยายเครือข่ายการเรียนรู้ดังกล่าว เนื่องจากเป็นกระบวนการของชุมชน ชุมชนจึงต้องมีบทบาทในการพัฒนากระบวนการเรียนรู้ของตนเองอย่างแท้จริง

2.6 ชุมชนกับกระบวนการเรียนรู้แบบมีส่วนร่วม

2.6.1 การเรียนรู้แบบมีส่วนร่วม การเรียนรู้ที่มีประสิทธิภาพในการพัฒนา คือ การเรียนรู้แบบมีส่วนร่วมในการปฏิบัติงานจริง ผู้เกี่ยวข้องทุกฝ่ายโดยเฉพาะอย่างยิ่งกลุ่มเป้าหมายมีการเรียนรู้ร่วมกัน ไม่แยกการเรียนรู้ออกจากชีวิตจริง การเรียนรู้แบบมีส่วนร่วมจะช่วยให้สมาชิกได้รับประสบการณ์ที่สำคัญกับชีวิตจริง มีการฝึกฝนทักษะการแสวงหาความรู้ ทักษะการบันทึกความรู้ ทักษะการคิด ทักษะการจัดการกับความรู้ ทักษะการแสดงออก ทักษะการสร้างความรู้ใหม่ และทักษะการทำงานกลุ่ม สิ่งเหล่านี้จะช่วยให้สมาชิกได้รับการพัฒนาไปสู่การเป็นคนเก่ง ดี และมีความสุข เหตุผลที่สนับสนุนการจัดการเรียนรู้แบบมีส่วนร่วม (ปารีชาติ วลัยเสถียร และคณะ, 2543 : 188- 189) ได้แก่

2.6.1.1 ความรู้และความจริงเกี่ยวกับสิ่งต่าง ๆ ถูกค้นพบใหม่เสมอ ๆ การเปลี่ยนแปลงเกี่ยวกับสิ่งต่าง ๆ ในสังคมเกิดขึ้นอย่างต่อเนื่องตลอดเวลา ทุกคนต้องเรียนรู้วิธีที่จะแสวงหาความรู้ด้วยตนเอง

2.6.1.2 การเรียนรู้แบบมีส่วนร่วม ช่วยเตรียมสมาชิกของชุมชนให้พร้อมที่จะเผชิญกับชีวิตจริง เพราะลักษณะของการเรียนรู้แบบมีส่วนร่วมเปิดโอกาสให้ผู้รับผิดชอบต่อการเรียนรู้ของตนเอง ได้ลงมือปฏิบัติ ได้ทำกิจกรรมกลุ่ม ได้ฝึกฝนทักษะการเรียนรู้ ทักษะการบริหารจัดการ การเป็นผู้นำ - ผู้ตาม และที่สำคัญเป็นการเรียนรู้ที่มีความสัมพันธ์สอดคล้องกับชีวิตจริงมากที่สุดวิธีหนึ่ง

2.6.1.3 การเรียนรู้แบบมีส่วนร่วม ช่วยเสริมสร้างบรรยากาศการเรียนรู้ที่ดี ฝึกฝนความเป็นประชาธิปไตย ฝึกการช่วยเหลือเกื้อกูล และการอยู่ร่วมกันอย่างมีความสุขต่อชุมชน

2.6.1.4 การเรียนรู้แบบมีส่วนร่วมช่วยลดความสัมพันธ์เชิงอำนาจ ทุกคนได้รับการยอมรับ ได้มีส่วนร่วมในกิจกรรมต่าง ๆ เกิดความสุขในการอยู่ร่วมกัน

2.6.2 บทบาทของชุมชนในการสร้างกระบวนการเรียนรู้ การที่ชุมชนเข้ามามีบทบาทในการสร้างกระบวนการเรียนรู้ ถือเป็นปัจจัยสำคัญที่ส่งผลให้เกิดการเรียนรู้ที่สอดคล้องกับวิถีชีวิต เพราะการจัดการศึกษาของชุมชนมิได้เกิดขึ้นลอย ๆ เหมือนการศึกษาในระบบโรงเรียน แต่เป็น

การศึกษาที่มีรากฐานมาจากชุมชน (วิมลลักษณ์ ชูชาติ, 2540 : 23) นอกจากนี้ การจัดการศึกษาของชุมชนยังมีลักษณะพิเศษอีกประการหนึ่ง คือการถ่ายทอดความรู้และประสบการณ์ว่างอยู่บนพื้นฐานทางวัฒนธรรมสังคมของชุมชน รูปแบบการเรียนรู้จึงเรียบง่าย เป็นธรรมชาติ และสอดคล้องกับแนวทางการดำรงชีวิตในชุมชน ทำให้สามารถเรียนรู้ได้โดยตรง เร็วและกว้าง และเป็นการเรียนรู้จากการปฏิบัติจริง จึงตอบสนองความต้องการของผู้เรียนได้อย่างแท้จริง กระบวนการถ่ายทอดความรู้และประสบการณ์หรือการเรียนรู้ของชุมชนจึงไม่ได้มุ่งเฉพาะตัวความรู้หรือเทคนิค แต่รวมถึงแนวคิด ศิลธรรมและจริยธรรม หรือเรียนรู้วิถีชีวิตของผู้รู้ ผู้นำและชุมชนที่เรียกว่าการเรียนรู้แบบองค์รวม ไม่แยกเป็นส่วน ๆ เหมือนอย่างการศึกษาในระบบโรงเรียน (วิมลลักษณ์ ชูชาติ, 2540 : 25)

2.6.3 บทบาทของชุมชนในการสนับสนุนและพัฒนากระบวนการเรียนรู้ นอกจากการสร้างกระบวนการเรียนรู้แล้ว บทบาทที่ชุมชนต้องทำควบคู่กันไปคือการสนับสนุนและพัฒนากระบวนการเรียนรู้ให้เข้มแข็งและยั่งยืน อย่างไรก็ตาม บทบาทในการสร้าง สนับสนุน และพัฒนาการเรียนรู้มีลักษณะเป็นกระบวนการ เกิดขึ้นพร้อม ๆ กัน และมีปฏิสัมพันธ์ต่อกันตลอดเวลา บทบาทของชุมชนในการสนับสนุนและพัฒนากระบวนการเรียนรู้ (วิมลลักษณ์ ชูชาติ, 2540 : 25) พอจะสรุปได้ดังนี้

2.6.3.1 การสร้างและพัฒนาองค์กรชาวบ้านหรือองค์กรชุมชน โดยทั่วไปกระบวนการเรียนรู้ที่เกิดขึ้นในชุมชนเป็นผลมาจากการแลกเปลี่ยนความรู้ ประสบการณ์ ทรัพยากรธรรมชาติ เงินทุน และความรู้ระหว่างชาวบ้าน ความสัมพันธ์จากการแลกเปลี่ยนนี้อาจสะดุดหยุดลงได้ตลอดเวลา ซึ่งส่งผลให้การเรียนรู้ไม่ยั่งยืน ฉะนั้นองค์กรชุมชนจึงต้องเข้าไปมีบทบาทในการกระตุ้นและสนับสนุนให้ชาวบ้านสามารถจัดการทรัพยากรธรรมชาติ เงินทุน และความรู้ร่วมกัน การจัดการร่วมกันนี้คือจุดเริ่มต้นขององค์กรชุมชน

2.6.3.2 การสนับสนุนและพัฒนาเครือข่ายการเรียนรู้ การสนับสนุนและพัฒนาเครือข่ายการเรียนรู้ เป็นอีกบทบาทหนึ่งของชุมชนในการที่จะช่วยให้กระบวนการเรียนรู้เติบโตและก้าวหน้าอย่างมั่นคง ซึ่งชุมชนโดยทั่วไปมักเริ่มต้นจากการสนับสนุนในองค์กรชาวบ้านที่เกิดขึ้นแล้วในชุมชนได้มีโอกาสนำทรัพยากรธรรมชาติ เงินทุน และความรู้ของตนไปแลกเปลี่ยนกับองค์กรชาวบ้านและองค์กรอื่น ๆ ซึ่งจะส่งผลให้เกิดการจัดความสัมพันธ์ระหว่างองค์กรเหล่านี้บนพื้นฐานของการเรียนรู้ การพึ่งพาอาศัยและการจัดการร่วมกัน

2.6.3.3 การสร้างและพัฒนาสถานการเรียนรู้ของชุมชน เป็นการรักษายองค์กรชาวบ้านตลอดจนกระบวนการและเครือข่ายการเรียนรู้ที่เกิดขึ้นแล้วให้คงอยู่และสืบทอดไปสู่ลูกหลาน

คนรุ่นหลัง พยายามพัฒนาองค์กรและเครือข่ายให้มีความมั่นคงและเข้มแข็ง ชักนำชาวบ้าน เด็ก และเยาวชน ให้เข้ามามีส่วนร่วมกิจกรรมเพื่อให้เกิดการเรียนรู้และถ่ายทอดประสบการณ์ที่มีอยู่ ออกไปอย่างกว้างขวาง

การเรียนรู้ได้ก่อให้เกิดกลุ่มหรือองค์กรชุมชนและเครือข่ายการเรียนรู้ที่ส่งผลต่อการจัดการ ทรัพยากรร่วมกัน และเป็นเงื่อนไขสำคัญในกระบวนการสำคัญในการฟื้นฟู พัฒนาและประยุกต์ ภูมิปัญญาของท้องถิ่นเพื่อพัฒนาคุณภาพชีวิตและชุมชน (วิมลลักษณ์ ชูชาติ, 2540 : 28)

กิจกรรมการท่องเที่ยวเชิงนิเวศเป็นกิจกรรมหนึ่งที่จะช่วยในการส่งเสริมให้เกิดการพัฒนากระบวนการเรียนรู้ของชุมชน ทั้งในด้านการจัดการทรัพยากร การฟื้นฟู พัฒนาและประยุกต์ภูมิปัญญาท้องถิ่นเพื่อพัฒนาคุณภาพชีวิตและชุมชน เนื่องจากการท่องเที่ยวเชิงนิเวศเป็น กิจกรรมการท่องเที่ยวที่เกิดจากการบริหารจัดการ โดยการมีส่วนร่วมของคนในชุมชน และมีส่วน ช่วยในการกระตุ้นเศรษฐกิจของชุมชนด้วยการสร้างงานและการกระจายรายได้ ขณะเดียวกันก็ช่วย ในการอนุรักษ์วัฒนธรรมและขนบธรรมเนียมของชุมชน ซึ่งมีเอกลักษณ์เฉพาะตน และเป็นการ ท่องเที่ยวที่คำนึงถึงผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อมและทรัพยากรธรรมชาติในท้องถิ่น หากชุมชนมีการ พัฒนากระบวนการเรียนรู้ในเรื่องการท่องเที่ยวเชิงนิเวศของชุมชน โดยอยู่บนพื้นฐานของชุมชน แล้ว ชุมชนก็จะสามารถบริหารจัดการการท่องเที่ยวเชิงนิเวศให้สอดคล้องกับการอนุรักษ์ ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมได้ในระดับหนึ่ง ซึ่งเนื้อหาเกี่ยวกับการท่องเที่ยวเชิงนิเวศและ การจัดการท่องเที่ยวเชิงนิเวศโดยชุมชนจะได้กล่าวรายละเอียดในหัวข้อต่อไป

3. การท่องเที่ยวเชิงนิเวศ

ดังได้กล่าวในข้างต้นแล้วว่า การพัฒนากระบวนการเรียนรู้แก่ชุมชนในการจัดการ ท่องเที่ยวเชิงนิเวศ เป็นกิจกรรมหนึ่งที่จะช่วยให้ชุมชนพัฒนาการเรียนรู้และขยายเครือข่าย การเรียนรู้ ทั้งด้านการพัฒนาการท่องเที่ยว การอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม และ การอนุรักษ์ ฟื้นฟูวิถีชีวิตและภูมิปัญญาท้องถิ่นของชุมชน ในหัวข้อการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ จะได้ กล่าวถึง ความหมาย หลักการ องค์ประกอบ ผลกระทบของการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ และนโยบาย การพัฒนาการท่องเที่ยวเชิงนิเวศของรัฐตามลำดับ เพื่อที่จะใช้เป็นแนวทางในการพัฒนากระบวนการ เรียนรู้ในการจัดการท่องเที่ยวเชิงนิเวศแก่ชุมชนต่อไป

3.1 ความหมายของการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ

การท่องเที่ยวเชิงนิเวศเป็นรูปแบบที่ยั่งยืนของการท่องเที่ยวแบบใช้ธรรมชาติเป็นพื้นฐาน ซึ่งจุดมุ่งหมายเบื้องต้นเน้นที่ประสบการณ์และการเรียนรู้เกี่ยวกับธรรมชาติ และมีการจัดการอย่างมีจริยธรรมเพื่อให้เกิดผลกระทบต่ำ ลดการบริโภค และเน้นความร่วมมือของคนในท้องถิ่น (Fennell, 1999 : 43) โดยมุ่งเน้นธรรมชาติเป็นแรงจูงใจเบื้องต้นสำหรับการท่องเที่ยวที่ส่งเสริมให้เกิดความรู้และความเข้าใจเกี่ยวกับธรรมชาติ กิจกรรมของการท่องเที่ยวเชิงนิเวศจะต้องเน้นที่การอนุรักษ์พื้นที่เป้าหมายหรือชุมชนท้องถิ่น โดยการวางแผนการท่องเที่ยวเชิงนิเวศตั้งอยู่บนพื้นฐานของข้อจำกัดทางทรัพยากร (Wearing and Neil, 1999 : 6) และจุดดึงดูดความสนใจของการท่องเที่ยวเชิงนิเวศจะต้องเกี่ยวข้องกับสิ่งแวดล้อมทางธรรมชาติ (Blamey, 1997 : 109 – 130, quoted in Weaver and Lawton, 2002 : 1) รวมทั้งวัฒนธรรมของคนพื้นเมือง โดยมีจุดมุ่งหมายเพื่อการอนุรักษ์และสนับสนุนการสร้างรายได้ให้กับคนท้องถิ่น (Ziffer, 1989 : 6, quoted in Fennell, 1999 : 38 – 39)

การท่องเที่ยวเชิงนิเวศเน้นการสร้างระบบการท่องเที่ยวที่เอื้อต่อกระบวนการเรียนรู้ ให้การท่องเที่ยวเป็นส่วนหนึ่งของกระบวนการเรียนรู้ โดยให้การศึกษาเกี่ยวกับสภาพแวดล้อมและระบบนิเวศของแหล่งท่องเที่ยว รวมทั้งเป็นการเพิ่มพูนความรู้ ประสบการณ์ ความประทับใจ เพื่อสร้างความตระหนักและปลูกจิตสำนึกที่ถูกต้องทั้งต่อนักท่องเที่ยว ประชาชนในท้องถิ่น และผู้ประกอบการที่เกี่ยวข้อง อาจเรียกได้ว่าเป็นการท่องเที่ยวเพื่อสิ่งแวดล้อมศึกษา การท่องเที่ยวเชิงนิเวศได้สร้างความตระหนักและปลูกจิตสำนึกของชุมชนในฐานะกระบวนการทางสังคมที่ชุมชนท้องถิ่นพยายามปรับเปลี่ยนอย่างต่อเนื่องของชาวบ้านโดยเชื่อมโยงกับฐานทรัพยากรของชุมชน (สินธุ์ สโรบล, 2545 : 40)

การท่องเที่ยวดังกล่าวมีลักษณะเด่น 3 ประการ (Blamey, 1997 : 109 – 130, quoted in Faulkner, Moscardo and Laws, 2001 : 38 - 39) คือ (1) มีความสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อมทางธรรมชาติ แรงดึงดูดใจเบื้องต้นของการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ คือการมุ่งเน้นที่สิ่งแวดล้อมทางธรรมชาติหรือมีส่วนประกอบของสิ่งแวดล้อมทางธรรมชาติ โดยมีการท่องเที่ยวแบบธรรมชาติเป็นพื้นฐานและมียอดประกอบทางสิ่งแวดล้อม รวมทั้งเกี่ยวข้องกับวัฒนธรรม ซึ่งอาจเป็นจุดดึงดูดใจอันดับรองลงมา (2) เป็นการท่องเที่ยวที่มุ่งให้การศึกษาและสร้างความพึงพอใจที่สามารถรักษาไว้ให้ต่อเนื่องและเกิดความยึดมั่นผูกพัน ซึ่งจะขึ้นอยู่กับชนิดของกิจกรรมการท่องเที่ยวเชิงนิเวศด้วย (3) เอื้อให้เกิดความยั่งยืน มีการให้คำจำกัดความว่าการท่องเที่ยวเชิงนิเวศสามารถทำให้เกิดความยั่งยืนได้ โดยจะต้องมุ่งเน้นที่ความยั่งยืน และมีกิจกรรมที่มุ่งสู่ความยั่งยืนด้วย

วอลเลซ และ เพียซ (Wallace and Pierce, 1996 : 843 – 873, quoted in Fennell, 1999 : 39 – 40) แนะนำว่าการท่องเที่ยวที่อาจเรียกได้ว่าเป็นการท่องเที่ยวเชิงนิเวศที่แท้จริงนั้นจะต้องเป็นไปตามหลักการดังต่อไปนี้

1. ทำให้เกิดรูปแบบที่ลดผลกระทบทางลบต่อสิ่งแวดล้อมและต่อคนในท้องถิ่น
2. เป็นการเพิ่มความตระหนักและความเข้าใจระบบธรรมชาติ และระบบวัฒนธรรมของพื้นที่และองค์ประกอบอื่น ๆ ที่เกี่ยวข้อง
3. สนับสนุนให้มีการอนุรักษ์และการจัดการเพื่อป้องกันพื้นที่ทางธรรมชาติอย่างถูกกฎหมาย
4. สร้างเสริมการร่วมมือระหว่างชาวของคนในท้องถิ่นในกระบวนการตัดสินใจเกี่ยวกับประเภทและปริมาณของการท่องเที่ยว
5. สร้างผลกำไรและรายได้เสริมแก่คนท้องถิ่น โดยมีได้มุ่งเพื่อทดแทนอาชีพดั้งเดิมของคนเขา
6. เปิดโอกาสให้คนท้องถิ่นและลูกจ้างของธุรกิจการท่องเที่ยวเชิงธรรมชาติได้ใช้ประโยชน์ เยี่ยมชมพื้นที่และเรียนรู้สิ่งต่าง ๆ ในพื้นที่

นอกจากนี้ การท่องเที่ยวเชิงนิเวศยังต้องเพิ่มรายได้ให้ท้องถิ่น รวมทั้งสร้างสาธารณูปโภคทางสังคมและการอนุรักษ์ชีวลักษณ์ด้วย (Wearing and Neil, 1999 : 75) โดยจะต้องมีเงื่อนไขดังนี้

1. เพิ่มรายได้ให้กับธุรกิจขนาดย่อม และบริการอื่น ๆ ของชุมชน เช่น การแพทย์ ธนาคาร ธุรกิจรถเช่า อุตสาหกรรมที่ดิน ร้านขายของที่ระลึก เป็นต้น
2. เพิ่มความต้องการผลิตภัณฑ์ท้องถิ่น จึงเป็นการส่งเสริมให้กิจกรรมวัฒนธรรมประเพณีของท้องถิ่นยังยืนต่อไป
3. มีการจ้างแรงงานและผู้เชี่ยวชาญท้องถิ่น เช่น ผู้นำเที่ยว พนักงานร้านอาหาร
4. เกิดแหล่งทุนในการปกป้อง ส่งเสริม และรักษาความน่าสนใจทางธรรมชาติและสัญลักษณ์ของวัฒนธรรมท้องถิ่น
5. เพิ่มความตระหนักของชุมชนในเรื่องคุณค่าของวัฒนธรรมท้องถิ่น และสิ่งแวดล้อมทางธรรมชาติ

ดังนั้น การท่องเที่ยวเชิงนิเวศจะประสบความสำเร็จได้ก็ต่อเมื่อต้องตั้งอยู่บนแนวคิดที่เน้นความสำคัญของการผสมผสานจุดมุ่งหมายในการอนุรักษ์ธรรมชาติแวดล้อม เข้ากับการปรับตัวของชุมชนเพื่อการพัฒนาท้องถิ่น โดยให้ความสำคัญกับมิติของการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและ

การพัฒนาอย่างยั่งยืน (สินธุ์ สโรบล, 2545 : 38) การท่องเที่ยวเชิงนิเวศไม่ควรมีสูตรสำเร็จรูปแบบที่ตายตัวหรือเป็นนโยบายที่มีแนวเดียวและใช้กับทุกแห่ง ในทางตรงกันข้าม การท่องเที่ยวเชิงนิเวศควรเป็นส่วนหนึ่งของทางเลือกใหม่ของการพัฒนาชุมชนท้องถิ่นในหลายมิติ เช่น เศรษฐกิจของชุมชน การจัดการทรัพยากรของชุมชน ทางเลือกในการประกอบอาชีพรวมทั้งการสร้างเสริมให้เกิดกระบวนการเรียนรู้อย่างแท้จริงในชุมชนท้องถิ่น นอกจากนี้จะต้องเข้าใจบริบทของการเปลี่ยนแปลงด้านโครงสร้างเศรษฐกิจ การเมือง และสภาพแวดล้อมธรรมชาติ โดยเชื่อมโยงกับเงื่อนไขภายนอกในระดับภูมิภาค และระดับมหภาค เพื่อให้เชื่อมโยงปรากฏการณ์ในท้องถิ่นกับเงื่อนไขภายนอก ซึ่งอาจเอื้อให้เห็นทิศทางของการพัฒนาประเทศที่มีผลต่อวิถีชีวิตของชุมชนท้องถิ่นได้อย่างชัดเจน (สินธุ์ สโรบล, 2545 : 41) ทั้งนี้จะได้กล่าวถึงรายละเอียดเนื้อหาเรื่องการจัดการการท่องเที่ยวเชิงนิเวศโดยชุมชนในลำดับต่อไป

3.2 หลักการของการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ

การท่องเที่ยวเชิงนิเวศควรมีหลักการสำคัญ (ส่งเสริมคุณภาพสิ่งแวดล้อม, กรม, 2542 : 5) ดังนี้

3.2.1 เป็นการท่องเที่ยวที่ไม่ทำให้สภาพแวดล้อมความเสื่อมโทรม

3.2.2 ก่อให้เกิดประโยชน์ระยะยาวต่อทรัพยากร ชุมชนในท้องถิ่นและอุตสาหกรรม การท่องเที่ยวเอง โดยรายได้ส่วนหนึ่งควรย้อนกลับไปสู่การอนุรักษ์

3.2.3 จัดประสบการณ์ให้การศึกษาด้านวิทยาศาสตร์สิ่งแวดล้อม สภาพสังคมและวัฒนธรรมท้องถิ่นแก่นักท่องเที่ยว โดยควรสนับสนุนให้นักท่องเที่ยวมีความรับผิดชอบ ทั้งด้านคุณธรรม จริยธรรมและพฤติกรรมของตนเองต่อสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติและวัฒนธรรมในชุมชนที่เป็นแหล่งท่องเที่ยว

3.2.4 ในการสร้างหรือจัดการใด ๆ ควรยอมรับข้อจำกัดที่ดำรงอยู่ของสภาพแหล่งท่องเที่ยว หากต้องมีการพัฒนาหรือเปลี่ยนแปลง ควรเป็นไปเพื่อพัฒนาทัศนียภาพของท้องถิ่น การลงทุนทางด้านการท่องเที่ยวควรมุ่งเพื่อสนับสนุนเศรษฐกิจและกิจกรรมต่าง ๆ ในท้องถิ่น

3.2.5 ควรให้คนในท้องถิ่นมีส่วนร่วมในการพัฒนา ทั้งการวางแผนตัดสินใจ ดำเนินการ และการควบคุม มิใช่ปล่อยให้พวกเขาเป็นเพียงเป้าหมายของการท่องเที่ยว และยอมให้บุคคลภายนอกมาคิดและตัดสินใจเพียงฝ่ายเดียว เพราะทิศทางจะไม่เป็นไปตามความต้องการของคนในท้องถิ่นอย่างแท้จริง

3.2.6 ควรมีการจัดทำภารกิจที่ถูกต้อง เหมาะสม มีมัครุเทศก์ที่มีความรู้เรื่องระบบนิเวศ และวัฒนธรรมของแหล่งท่องเที่ยวอย่างแท้จริง

3.2.7 มีการจัดการและควบคุมจำนวนนักท่องเที่ยว ให้อยู่ในระดับที่เหมาะสมและไม่เกินขีดความสามารถที่ชุมชนในท้องถิ่นและระบบนิเวศของแหล่งท่องเที่ยวจะรองรับได้

3.3 องค์ประกอบของการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ

การท่องเที่ยวเชิงนิเวศ (การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย, 2544 : 15-16) มีองค์ประกอบดังนี้

3.3.1 องค์ประกอบด้านพื้นที่ เป็นการท่องเที่ยวในแหล่งท่องเที่ยวเกี่ยวกับธรรมชาติ มีแหล่งท่องเที่ยวธรรมชาติที่มีเอกลักษณ์เฉพาะท้องถิ่น ทั้งนี้รวมถึงแหล่งท่องเที่ยวทางวัฒนธรรม และประวัติศาสตร์ที่เกี่ยวข้องกับระบบนิเวศในพื้นที่ของแหล่งนั้น ๆ ดังนั้นองค์ประกอบด้านพื้นที่จึงเป็นการท่องเที่ยวที่มีพื้นฐานจากธรรมชาติเป็นสำคัญ หรืออาจเรียกว่าเป็นการท่องเที่ยวในแหล่งท่องเที่ยวเกี่ยวกับระบบนิเวศ

3.3.2 องค์ประกอบด้านการจัดการ เป็นการท่องเที่ยวที่มีความรับผิดชอบ ไม่มีผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อมและสังคม มีการจัดการที่ยั่งยืนครอบคลุมถึงการอนุรักษ์ทรัพยากร การจัดการสิ่งแวดล้อม มีการป้องกันและกำจัดมลพิษ และควบคุมการพัฒนาการท่องเที่ยวอย่างมีขอบเขต จึงเป็นการท่องเที่ยวที่มีการจัดการอย่างยั่งยืน

3.3.3 องค์ประกอบด้านกิจกรรมและกระบวนการ เป็นการท่องเที่ยวที่เอื้อต่อกระบวนการเรียนรู้ โดยมีการให้การศึกษาเกี่ยวกับสภาพแวดล้อมและระบบนิเวศของแหล่งท่องเที่ยว เป็นการเพิ่มพูนความรู้และประสบการณ์ และความประทับใจ เพื่อสร้างความตระหนักและปลูกจิตสำนึกที่ถูกต้องทั้งต่อนักท่องเที่ยว ประชาชนในท้องถิ่นและผู้ที่เกี่ยวข้อง ถือเป็น การท่องเที่ยวสิ่งแวดล้อมศึกษา

3.3.4 องค์ประกอบด้านการมีส่วนร่วม เป็นการท่องเที่ยวที่คำนึงถึงการมีส่วนร่วมของชุมชนและประชาชนในท้องถิ่น โดยเน้นการมีส่วนร่วมเกือบตลอดกระบวนการ เพื่อสร้างผลประโยชน์ต่อท้องถิ่น ซึ่งหมายรวมถึงการกระจายรายได้ การยกระดับคุณภาพชีวิตและการได้รับผลตอบแทน เพื่อนำกลับมาบำรุงรักษาและจัดการแหล่งท่องเที่ยวด้วย และในที่สุดแล้วท้องถิ่นต้องมีส่วนในการควบคุมและการพัฒนาการท่องเที่ยวอย่างมีคุณภาพ ท้องถิ่นในที่นี้เริ่มต้นจากประชาชนในระดับรากหญ้าจนถึงองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น และอาจรวมถึงการมีส่วนร่วมของผู้ที่เกี่ยวข้อง จึงถือเป็นการท่องเที่ยวอย่างมีส่วนร่วมของชุมชน

3.4 ผลกระทบจากการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ

คูริรัตน์ หน่อแก้ว (ม.ป.ป. : 8) และลลิตา โกชนพันธ์ (2539 : 41 – 42) ได้วิเคราะห์ถึงผลกระทบทั้งด้านบวกและด้านลบจากการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ ดังนี้

3.4.1 ผลกระทบด้านบวก

3.4.1.1 ส่งผลให้ชุมชนเกิดการเรียนรู้และทักษะในการบริหารจัดการด้านการท่องเที่ยวสามารถเข้าไปมีส่วนร่วมในกระบวนการธุรกิจนำเที่ยวในชุมชนทั้งในส่วนที่เกี่ยวข้องกับการพัฒนาแหล่งท่องเที่ยวให้มีศักยภาพในการรองรับนักท่องเที่ยวได้อย่างเหมาะสม

3.4.1.2 มีการเปลี่ยนแปลงอาชีพใหม่ ๆ หรือเกิดกิจการด้านบริการท่องเที่ยวต่าง ๆ ทำให้เกิดการจ้างงานมากขึ้น เป็นการเพิ่มรายได้ของประชากรในท้องถิ่น เกิดการกระจายรายได้ในชุมชน และสามารถจัดสรรเป็นกองทุนเพื่อพัฒนาชุมชนต่อไป

3.4.1.3 ทำให้สมาชิกในชุมชนเห็นถึงคุณค่าของทรัพยากรการท่องเที่ยวในชุมชน เกิดความรัก ห่วงแหน และร่วมกันทำนุบำรุงรักษาแหล่งท่องเที่ยวในท้องถิ่นให้คงสภาพ และก่อให้เกิดประโยชน์สูงสุดในเชิงเศรษฐศาสตร์รวมทั้งมีความยั่งยืน

3.4.1.4 ส่งผลให้ชุมชนมีความพร้อมและสามารถพึ่งตนเองได้ และยังส่งผลต่อการพัฒนาคุณภาพชีวิตของสมาชิกในชุมชน

3.4.1.5 ลดปัญหาการย้ายถิ่นเข้าสู่เมืองของสมาชิกในชุมชน

3.4.2 ผลกระทบด้านลบ

3.4.2.1 ส่งผลให้เกิดปัญหาด้านสภาพแวดล้อม ทัศนียภาพ โดยเฉพาะอย่างยิ่งการก่อสร้างอาคารและสิ่งปลูกสร้างที่มีลักษณะทำลายธรรมชาติดั้งเดิมของพื้นที่ การจัดวางองค์ประกอบต่าง ๆ ในแหล่งท่องเที่ยวขัดต่อสภาพธรรมชาติ ไม่กลมกลืนกับสภาพแวดล้อมเป็นการทำลายสภาพภูมิศาสตร์ทางธรรมชาติและความสมดุลทางระบบนิเวศ อีกทั้งยังเป็นการทำลายความงามและเสน่ห์ของแหล่งท่องเที่ยวดั้งเดิมไป

3.4.2.2 ทำให้วิถีชีวิตดั้งเดิมของชุมชนสูญหายไป

3.4.2.3 การท่องเที่ยวเป็นตัวเร่งให้เกิดปัญหาสังคมด้านต่าง ๆ ให้เร็วขึ้น และอาจทำให้ศิลปวัฒนธรรมด้อยค่าลง หรือบางอย่างสูญหายไปด้วยความรู้เท่าไม่ถึงการณ์ของทั้งเจ้าของวัฒนธรรมและจากนักท่องเที่ยวที่มาจากต่างถิ่น

3.4.2.4 ผลกระทบต่อขีดความสามารถในการรองรับของชุมชนท้องถิ่นที่อยู่ใกล้เคียงเนื่องจากมีธุรกิจโรงแรม บ้านพัก หรือสิ่งก่อสร้างอื่นๆ เกิดขึ้นใกล้กับแหล่งธรรมชาติ

3.4.2.5 เป็นแหล่งรายได้ที่ไม่มั่นคงจากความผันแปรของฤดูกาลและนโยบายทางเศรษฐกิจและสังคม

3.5 แผลงการณควิบกว่าด้วยการทอองเทียวเชิงนิเวศ

จากการประชุมสุดยอดระดับโลกว่าด้วยกาการทอองเทียวเชิงนิเวศ ณ เมืองควิบก ระหว่างวันที่ 19 – 22 พฤษภาคม 2545 ได้มีการเสนอข้อเสนอแนะต่อรัฐบาล ภาคเอกชน องค์กรพัฒนาเอกชน สมาคมต่าง ๆ สถาบันวิจัย สถาบันทางวิชาการ องค์กรระหว่างรัฐบาล สถาบันการเงินระหว่างประเทศ หน่วยงานที่ให้ความช่วยเหลือเพื่อการพัฒนา และชุมชนท้องถิ่นเป็นหมวดต่าง ๆ ได้แก่ ข้อเสนอแนะต่อรัฐบาล องค์กรเอกชน องค์กรพัฒนาเอกชน สถานศึกษาและสถาบันวิจัย องค์กรระหว่างประเทศ สถาบันการเงินระหว่างประเทศ และชุมชนหรือองค์กรท้องถิ่น (UNEP and WTO, 2002) ซึ่งในที่นี้จะได้เสนอข้อเสนอแนะสำหรับรัฐและชุมชนหรือองค์กรท้องถิ่น เพื่อใช้ประกอบในการวิเคราะห์ข้อมูล โดยมีรายละเอียดดังต่อไปนี้

3.5.1 ข้อเสนอแนะต่อรัฐบาล มีดังนี้

3.5.1.1 จัดทำนโยบายการทอองเทียวเชิงนิเวศระดับชาติ ระดับภูมิภาค และระดับท้องถิ่น ซึ่งสอดคล้องกับวัตถุประสงค์โดยรวมของการพัฒนาที่ยั่งยืน

3.5.1.2 นโยบายดังกล่าวต้องปกป้องและคุ้มครองธรรมชาติ วัฒนธรรมพื้นเมือง โดยเฉพาะอย่างยิ่งภูมิปัญญาดั้งเดิมและทรัพยากรเชิงพันธุศาสตร์

3.5.1.3 จัดให้มีการมีส่วนร่วมอย่างเหมาะสมและมีการประสานงานตามความจำเป็นกับหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง ในขณะที่เดียวกันก็เปิดโอกาสให้หน่วยงานต่าง ๆ เข้ามามีส่วนร่วมอย่างเหมาะสม

3.5.1.4 มีการติดตามผลและกำกับดูแลในระดับที่จำเป็นและเหมาะสม รวมทั้งมีตัวชี้วัดความยั่งยืนซึ่งเป็นที่ยอมรับร่วมกันของผู้เกี่ยวข้องทุกฝ่าย ตลอดจนมีการประเมินผลกระทบสิ่งแวดล้อมและเผยแพร่การติดตามผลสู่สาธารณชน

3.5.1.5 พัฒนาความสามารถในการรองรับได้ของท้องถิ่น โดยให้สอดคล้องกับเครื่องมือในการจัดการ เช่น การแบ่งเขตพื้นที่ การมีส่วนร่วมในการวางแผนการใช้ที่ดิน ในเขตที่มีการทอองเทียวเชิงนิเวศ

3.5.1.6 นำข้อเสนอแนะที่ได้รับในระดับระหว่างประเทศมาปรับใช้กับการพัฒนาการทอองเทียวเชิงนิเวศอย่างเหมาะสม รวมทั้งสร้างให้เกิดธุรกิจขนาดกลางและขนาดย่อมในการจัดการทอองเทียวเชิงนิเวศ

3.5.1.7 ให้การสนับสนุนด้านการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ ด้านการเงิน และด้านเทคนิค แก่ธุรกิจการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ เพื่อบรรลุผลสู่ความยั่งยืน

3.5.1.8 กำหนดนโยบาย แผนการจัดการและโปรแกรมการสื่อความหมายที่เหมาะสม แก่นักท่องเที่ยว

3.5.1.9 จัดให้มีแผนการท่องเที่ยวเชิงนิเวศของชุมชนและองค์กรพัฒนาเอกชนอยู่ในแผน และยุทธศาสตร์ส่งเสริมการท่องเที่ยวเชิงนิเวศแห่งชาติ

3.5.1.10 พัฒนาเครือข่ายความร่วมมือและการตลาดการท่องเที่ยวเชิงนิเวศทั้งในระดับชาติ และระดับนานาชาติ

3.5.1.11 จัดหาสิ่งจูงใจให้ผู้ประกอบการท่องเที่ยวมีการดำเนินการตามหลักการ ท่องเที่ยวเชิงนิเวศ โดยมีการดำเนินการที่รับผิดชอบต่อวัฒนธรรม สังคมและสิ่งแวดล้อมมากขึ้น

3.5.1.12 กำหนดมาตรฐานด้านสุขภาพและสิ่งแวดล้อมขั้นพื้นฐาน ในการพัฒนา การท่องเที่ยวเชิงนิเวศ

3.5.1.13 สนับสนุนการทำวิจัยด้านการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ และ การท่องเที่ยวที่ยั่งยืน รวมทั้งการประเมินผลกระทบสิ่งแวดล้อมจากการพัฒนาการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ

3.5.1.14 สนับสนุนหลักการพัฒนาในระดับนานาชาติ ที่มีแนวทางมุ่งสู่การส่งเสริม จริยธรรมสำหรับการท่องเที่ยวที่ยั่งยืน เพื่อให้เกิดความตระหนักต่อเรื่องการพัฒนาเพื่อการท่องเที่ยว ที่ยั่งยืนทั้งในระดับชาติและระดับนานาชาติ

3.5.1.15 จัดให้มีการจัดการสถานที่สาธารณะในการอนุรักษ์พื้นที่ รวมทั้งสร้าง ความตระหนักเรื่องเครือข่ายทางสังคมและผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจและสิ่งแวดล้อมของชุมชน

3.5.1.16 สนับสนุนการพัฒนาการศึกษาแก่เด็กและวัยรุ่นเพื่อสร้างความตระหนัก ต่อการอนุรักษ์ธรรมชาติ และให้เกิดการใช้ที่ยั่งยืน รวมทั้งสร้างความเข้าใจความสัมพันธ์ของ วัฒนธรรมท้องถิ่นกับการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ

3.5.1.17 สนับสนุนการร่วมมือระหว่างผู้จัดการทัวร์จากองค์กรต่าง ๆ โดยมีจุดมุ่งหมาย ร่วมกันในการให้ความรู้แก่นักท่องเที่ยว

3.5.2 ข้อเสนอแนะสำหรับชุมชนและองค์กรท้องถิ่น มีดังนี้

3.5.2.1 ในฐานะที่เป็นส่วนหนึ่งของวิสัยทัศน์การพัฒนาชุมชน ควรจัดให้การท่องเที่ยว เชิงนิเวศเป็นเครื่องมือหนึ่งในการพัฒนาชุมชน เพื่อสร้างรายได้ให้กับชุมชนจากการพัฒนา การท่องเที่ยวเชิงนิเวศ รวมทั้งการพัฒนามนุษย์ทั้งด้านร่างกาย การเงิน และทุนทางสังคม

3.5.2.2 เสริมสร้างความเข้มแข็งและกระตุ้นให้ชุมชนสามารถรักษาประเพณีท้องถิ่นจากการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ โดยเฉพาะอย่างยิ่งศิลปหัตถกรรมพื้นบ้าน ผลผลิตทางการเกษตร และขนบธรรมเนียมประเพณีต่าง ๆ ซึ่งมีการใช้ทรัพยากรธรรมชาติในท้องถิ่นอันนำไปสู่ความยั่งยืน

3.6 นโยบายการพัฒนาการท่องเที่ยวเชิงนิเวศของรัฐ

จากแนวคิดและองค์ประกอบของการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ ซึ่งให้ความสำคัญกับองค์ประกอบหลัก 4 ด้าน คือ องค์ประกอบด้านพื้นที่ การจัดการ กิจกรรมและกระบวนการ รวมทั้งการมีส่วนร่วมของชุมชนท้องถิ่น รัฐบาลจึงได้พิจารณากำหนดนโยบายหลักด้านการท่องเที่ยวเชิงนิเวศไว้ 10 ประการ (การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย. กองอนุรักษ์, 2545 : 13 – 15) คือ

3.6.1 การพัฒนาการท่องเที่ยวเชิงนิเวศจะต้องมีการควบคุมดูแลรักษาและจัดการทรัพยากรให้คงสภาพเดิมไว้ให้มากที่สุด หลีกเลี่ยงหรือลดเว้นการท่องเที่ยวในพื้นที่ที่อ่อนไหว ง่ายต่อการถูกกระทบและฟื้นตัวได้ยาก

3.6.2 การจัดการการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ ต้องคำนึงถึงศักยภาพของทรัพยากรที่มีอยู่ มีการจัดการที่เหมาะสม และการปรับให้เกิดความสมดุลกับรูปแบบและกิจกรรมเดิมที่มีอยู่ พึงหลีกเลี่ยงความขัดแย้งอย่างรุนแรงต่อการท่องเที่ยวรูปแบบอื่น ๆ หากเน้นในการแปรประโยชน์จากการจัดการท่องเที่ยวเชิงนิเวศสู่การจัดการท่องเที่ยวโดยรวม

3.6.3 การพัฒนาการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ ต้องคำนึงถึงการพัฒนาด้านการให้การศึกษา การสร้างจิตสำนึกร่วมกันในการรักษาระบบนิเวศ มากกว่าการมุ่งเน้นความเจริญทางเศรษฐกิจ และการมีรายได้เพียงอย่างเดียว

3.6.4 การจัดการการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ ต้องให้ความสำคัญต่อการมีส่วนร่วมของประชาชน และองค์กรท้องถิ่นในการจัดการทรัพยากร การบริการ การแลกเปลี่ยนความรู้และวัฒนธรรม ชุมชนในกระบวนการท่องเที่ยว รวมทั้งการมีส่วนร่วมในการวางแผนพัฒนา หรือการให้ประชาชนมีตัวแทนเป็นคณะกรรมการร่วมในทุกระดับ

3.6.5 การให้ความสำคัญต่อการจัดการการท่องเที่ยวเชิงนิเวศว่าเป็นความจำเป็นอันดับต้นในการพัฒนาการท่องเที่ยวที่ยั่งยืน ทั้งนี้ให้องค์กรต่าง ๆ กำหนดบทบาทที่ชัดเจนในการส่งเสริมการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ โดยมีการจัดสรรงบประมาณ บุคลากร และกำหนดวิธีการจัดการที่เหมาะสม

3.6.6 ให้ความสำคัญในการนำแผนการพัฒนาการท่องเที่ยวเชิงนิเวศเข้าสู่แผนการพัฒนาระดับต่าง ๆ ได้แก่ แผนพัฒนาท้องถิ่น แผนพัฒนาจังหวัด และแผนพัฒนาภาค พร้อมทั้งให้มีการจัดสรรและกระจายงบประมาณอย่างทั่วถึงและเพียงพอ

3.6.7 การสนับสนุนการศึกษาวิจัยและประเมินผลการพัฒนาอย่างรอบด้าน เพื่อกำหนดแนวทางการจัดการการแก้ไขปัญหาและการปรับปรุงแผนอย่างเป็นขั้นตอน

3.6.8 การใช้กฎหมายในการควบคุม ดูแล รักษาสภาพแวดล้อมของแหล่งท่องเที่ยวอย่างเคร่งครัด โดยเน้นการแนะนำ ดักเตือน และสร้างวินัยการท่องเที่ยวควบคู่ไปด้วย

3.6.9 การจัดทำแนวทางปฏิบัติหรือคู่มือการจัดการ (Code of conduct) แก่ผู้เกี่ยวข้อง เพื่อให้มีการมีส่วนร่วมในการพัฒนาการท่องเที่ยวเชิงนิเวศเป็นไปอย่างถูกต้อง

3.6.10 การจัดให้มีเครือข่ายการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ ทั้งในแนวตั้งและแนวนอนโดยให้มีการประสานงานด้านข้อมูลข่าวสารและการจัดการนโยบายด้านต่าง ๆ ร่วมกันในทุกระดับในการจัดการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ

จะเห็นได้ว่า การท่องเที่ยวเชิงนิเวศให้ความสำคัญกับความเป็นชุมชน เนื่องจากชุมชนเป็นผู้บริหารจัดการและเป็นเจ้าของทรัพยากรการท่องเที่ยว ดังนั้น การจัดการท่องเที่ยวเชิงนิเวศโดยการมีส่วนร่วมของชุมชนจึงเป็นหัวใจสำคัญของการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ

4. การจัดการท่องเที่ยวเชิงนิเวศโดยชุมชน

สำหรับรายละเอียดที่จะกล่าวในหัวข้อนี้ จะว่าด้วยความหมายและองค์ประกอบเป้าหมาย หลักการของการท่องเที่ยวเชิงนิเวศโดยชุมชน แรงจูงใจที่ทำให้ชุมชนเข้ามาจัดการเรื่องการท่องเที่ยว ขั้นตอนในการบริหารจัดการท่องเที่ยวเชิงนิเวศโดยชุมชน รูปแบบกิจกรรมการท่องเที่ยวเชิงนิเวศโดยชุมชนในประเทศไทย และแนวทางการสร้างเครือข่ายด้านการท่องเที่ยวตามลำดับ เพื่อเป็นแนวทางในการทำความเข้าใจการจัดการท่องเที่ยวเชิงนิเวศโดยชุมชน และสามารถนำไปใช้ในการพัฒนากระบวนการเรียนรู้ของชุมชนในการจัดการท่องเที่ยวเชิงนิเวศโดยชุมชนต่อไป

4.1 ความหมายและองค์ประกอบของการจัดการท่องเที่ยวเชิงนิเวศโดยชุมชน

การท่องเที่ยวเชิงนิเวศโดยชุมชน หมายถึง การท่องเที่ยวเชิงนิเวศที่ชุมชนเป็นเจ้าของและผู้จัดการ ซึ่งจะเกี่ยวกับการอนุรักษ์ ธุรกิจ และการพัฒนาชุมชน เป็นความสัมพันธ์ระหว่างการอนุรักษ์พื้นที่ทางธรรมชาติ และโอกาสในการทำงานทางการท่องเที่ยวในพื้นที่ทางธรรมชาติ (Sproule, 2001 : 3) โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อดูแลรักษาทรัพยากรทางธรรมชาติของชุมชน และเพื่อผลกำไรของชุมชนท้องถิ่น (Mann, 2000 : 1) เพื่อให้มีรายได้มาจากการท่องเที่ยวและนำรายได้นั้นมายกระดับชีวิตความเป็นอยู่ (Sproule, 2001 : 3) ในการสร้างผลกำไรให้กับชุมชนท้องถิ่น และ

เพื่อสร้างความยั่งยืนทางสังคม การท่องเที่ยวเชิงนิเวศจะต้องให้ความสำคัญในเรื่องของสิ่งแวดล้อม ความเข้าใจ ความพึงพอใจและการอนุรักษ์วัฒนธรรมของชุมชน (Zeppel, 1997 : 1)

การท่องเที่ยวเชิงนิเวศเป็นการดำเนินการภายใต้เงื่อนไขของความสัมพันธ์ระหว่างคน ในท้องถิ่นกับธรรมชาติ ในฐานะที่เป็นวิถีชีวิตในระบบนิเวศเดียวกันซึ่งไม่อาจแบ่งแยกออกจากกันได้ (สินธุ์ สโรบล, 2545 : 39) เป็นการเพิ่มความตระหนักของคนท้องถิ่นในการปกป้องความเป็น ธรรมชาติและการพัฒนาที่ยั่งยืน รวมทั้งการไม่ล่วงละเมิดวิถีชีวิตท้องถิ่น (Wearing and Neil, 1999 : 85) ดังนั้นชุมชนท้องถิ่นต้องมีส่วนร่วมในทุกกระบวนการของการพัฒนาการท่องเที่ยว เชิงนิเวศ ตั้งแต่การวางแผนไปจนถึงการจัดการ โดยการมีส่วนร่วมจะต้องเกิดจากความเข้าใจ ของชุมชน การท่องเที่ยวเชิงนิเวศต้องมีการจัดการโดยคนในพื้นที่ มีการตลาดที่เหมาะสม มีการ จัดตั้งกฎระเบียบ และมีกระบวนการในการจัดการเงินทุนเช่นเดียวกับการพัฒนาชุมชน (Ziffer, 1989 : 6, quoted in Fennell, 1999 : 38 – 39) รวมทั้งจะต้องมีการจัดการที่มีความเชื่อถือได้และ มีความโปร่งใส มีการชี้แจงทางด้านการเงินต่อชุมชน เปิดเผยค่าใช้จ่ายและแจกแจงข้อมูลเพื่อไม่ให้ เกิดความรู้สึกว่าขาดการจัดการหรือมีการทุจริต (Fennell, 1999 : 217) ตลอดจนมีการสร้างธุรกิจขึ้น ใหม่และจ้างงาน และเป็นการเพิ่มความตระหนักทางวัฒนธรรมหรือมีการเปิดโอกาสให้กับ สมาชิกทั้งหมดของชุมชน (Fennell, 1999 : 214) โดยฝ่ายต่าง ๆ ในชุมชนจะต้องร่วมมือกันอย่าง มีประสิทธิภาพ (Williams, 1992, quoted in Fennell, 1999 : 216) นักท่องเที่ยวและเจ้าของพื้นที่ จะมีประสบการณ์ร่วมกันในการหลีกเลี่ยงผลกระทบทางลบในด้านวัฒนธรรมอันเกิดจากการท่องเที่ยว ต่อชุมชนท้องถิ่น การมีส่วนร่วมของชุมชนท้องถิ่นในกิจกรรมการท่องเที่ยว จึงเป็นสิ่งจำเป็น ในการเอื้อให้ความเป็นอยู่ของคนท้องถิ่นยั่งยืน (Wearing and Neil, 1999 : 77)

ชุมชนท้องถิ่นควรเรียนรู้เกี่ยวกับผลกระทบ หน้าที่ และความเป็นไปได้ของการ พัฒนาการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ โดยเป็นฝ่ายกำหนดความหมายของคำว่า “การเป็นเจ้าของธุรกิจการ ท่องเที่ยวเชิงนิเวศ” เป็นฝ่ายพิจารณากลยุทธ์ของการท่องเที่ยวเชิงนิเวศในพื้นที่ต้องห้าม รวมทั้งการ ร่วมลงทุนของชุมชนในการสร้างสาธารณูปโภคและบริการ ซึ่งเป็นการพัฒนาคุณภาพชีวิตของชุมชน และมีการรวบรวมทุนที่ได้จากนักท่องเที่ยวเพื่อสนับสนุนการพัฒนาท้องถิ่น (Wearing and Neil, 1999 : 135 – 136)

จากประสบการณ์การจัดการการท่องเที่ยวเชิงนิเวศภาคกลาง ธรรมณี เอ็มพันธ์และสุรเชษฐ์ เชนธุมาส (2545 : 47 – 49) พบว่า

4.1.1 ในกระบวนการวางแผนการจัดการการท่องเที่ยวเชิงนิเวศโดยชุมชนเป็นผู้บริหารจัดการ นั้น จำเป็นต้องมีการสำรวจทรัพยากรท่องเที่ยวของชุมชนและพื้นที่ใกล้เคียง มีการให้ความรู้

ความเข้าใจและได้รับการยอมรับจากสมาชิกในชุมชนเสียก่อน นอกจากนี้ จำเป็นต้องมีกระบวนการที่เปิดโอกาสให้สมาชิกในชุมชนเข้ามามีส่วนร่วมในการเสนอแนะแนวทางการจัดการ มีการดำเนินการเพื่อแสวงหาผลประโยชน์อย่างเป็นธรรมแก่ทุกฝ่าย และร่วมติดตามประเมินผล กลไกดังกล่าวเป็นการสร้างความเข้าใจในสิ่งที่ถูกต้องร่วมกันในชุมชน สร้างความผูกพันในชุมชน ลดความขัดแย้งและสร้างความตระหนักในการร่วมกันจัดการการท่องเที่ยวของชุมชน

4.1.2 ผู้นำที่เข้มแข็งและได้รับการยอมรับของสมาชิกในชุมชนเป็นปัจจัยที่สำคัญยิ่งต่อความสำเร็จของการจัดการท่องเที่ยวของชุมชน

4.1.3 การจัดการท่องเที่ยวควรเป็นอาชีพเสริมไม่ใช่อาชีพหลัก เพื่อไม่ให้เกิดการเน้นผลตอบแทนมาก จนเกิดผลกระทบต่อธรรมชาติและวิถีชีวิตของชุมชนท้องถิ่น

4.1.4 การท่องเที่ยวของชุมชนจะยั่งยืนได้นั้นต้องได้รับความร่วมมือจากทุกฝ่าย ไม่ว่าจะเป็นภาครัฐ ภาคเอกชน นักท่องเที่ยวและชุมชนท้องถิ่นเอง

4.1.5 จำเป็นต้องใช้สื่อประชาสัมพันธ์เพื่อให้ได้กลุ่มนักท่องเที่ยวที่เหมาะสมและมีคุณภาพ

4.1.6 จำเป็นต้องสร้างมาตรฐานการท่องเที่ยวเพื่อการจัดการการท่องเที่ยวที่ยั่งยืน ดังนั้นต้องมีเกณฑ์หรือแนวทางในการกำหนดมาตรฐานการบริการและการจัดการการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ ซึ่งหน่วยงานวิชาการและหน่วยงานอื่น ๆ ต้องช่วยกันศึกษาและกำหนดแนวทางที่ยอมรับร่วมกันได้

4.1.7 มีการกำหนดกลไกการจัดการบริการต่าง ๆ เพื่อให้ประชาชนท้องถิ่นได้รับประโยชน์จากการท่องเที่ยว เช่น ห้ามมัคคุเทศก์ภายนอกเป็นผู้นำนักท่องเที่ยว เปิดโอกาสให้เฉพาะมัคคุเทศก์ของท้องถิ่น เป็นต้น

4.1.8 ความสามัคคีและความผูกพันกันในชุมชนเป็นเงื่อนไขพื้นฐานของความสำเร็จในการบริหารจัดการการท่องเที่ยวของชุมชน อย่างไรก็ตาม การท่องเที่ยวอาจนำไปสู่ความขัดแย้งและการแตกแยกในชุมชนได้ หากไม่มีการสื่อสารกันในชุมชน และไม่ใส่ใจเรื่องของการท่องเที่ยวที่กระทบต่อความเป็นอยู่ของสมาชิกในชุมชน

4.1.9 การจัดการการท่องเที่ยวอย่างมีส่วนร่วมต้องเริ่มต้นไปพร้อมกันหลาย ๆ ด้านและต้องมีระบบการจัดการที่ดี

4.1.10 ทุกฝ่ายที่เกี่ยวข้องต้องมีความจริงใจในการจัดการ โดยแต่ละฝ่ายต้องรู้จักตนเองอย่างถ่องแท้ว่าขณะนั้นกำลังทำอะไรอยู่ และมีเป้าหมายในการกระทำนั้นอย่างไร หากมีเป้าหมายในการดำเนินการที่ชัดเจนแล้ว การจัดการที่ดีจะตามมา หากยังไม่รู้จักตนเองแล้วการจัดการก็จะไม่ยั่งยืน เนื่องจากขาดความพอเพียง นอกจากนี้ทุกฝ่ายต้องมีการสื่อสารหรือให้ข้อมูลซึ่งกันและกัน

4.1.11 แนวทางในการจัดการท่องเที่ยวสำหรับผู้ประกอบการ/ชุมชน มีดังนี้

4.1.11.1 ต้องรู้ประวัติความเป็นมาของทรัพยากรทางธรรมชาติ (ทรัพยากรการท่องเที่ยว)/วัฒนธรรม

4.1.11.2 ต้องมีความสำนึก รู้ซึ่งถึงคุณค่า และประโยชน์ที่นักท่องเที่ยวจะได้รับจากการท่องเที่ยว

4.1.11.3 บุคลากรทุกระดับ และทุกวัย ในชุมชนควรมีส่วนร่วมในกระบวนการท่องเที่ยว เช่น ผู้สูงอายุ ซึ่งเป็นผู้ที่มีประสบการณ์/ภูมิปัญญาดั้งเดิมในชุมชน สามารถถ่ายทอดให้แก่คนวัยกลางคนและเยาวชนได้

4.1.11.4 ต้องมีการจัดการในทุก ๆ ด้าน ไม่ว่าจะเป็นด้านทรัพยากรการท่องเที่ยว สังคม วัฒนธรรม เป็นต้น

4.1.11.5 มีความรู้เรื่องเทคนิคต่าง ๆ ที่จะจัดการเรื่องความปลอดภัยของนักท่องเที่ยว

4.1.11.6 ผู้ประกอบการ/ชุมชนต้องรู้จักตนเอง และต้องรู้ว่าตนเองมีความเข้าใจด้านการท่องเที่ยวมากน้อยเพียงใด

4.1.11.7 ต้องมีความรู้เกี่ยวกับกระบวนการมีส่วนร่วมทุกขั้นตอนและทุกองค์ประกอบ เพื่อดำเนินการให้กระบวนการนั้น ทำให้เกิดมาตรฐานการจัดการท่องเที่ยวในทุก ๆ ด้าน

4.2 เป้าหมายของการท่องเที่ยวเชิงนิเวศโดยชุมชน

การกำหนดเป้าหมายของการท่องเที่ยวขึ้นอยู่กับสภาพปัญหาและความต้องการของชุมชน ซึ่งส่วนใหญ่จะมีเป้าหมายคล้าย ๆ กัน จะแตกต่างกันก็ตรงที่การให้ความสำคัญหลัก - รอง และสภาพของพื้นที่ จากข้อสรุปการประชุมเตรียมการประชุมระดับภาคว่าด้วยการท่องเที่ยวเชิงนิเวศโดยชุมชนในภูมิภาคเอเชียอาคเนย์ (การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย, กองอนุรักษ์, 2545 : 83) สรุปได้ ดังนี้

4.2.1 เพื่อเป็นเครื่องมือในการอนุรักษ์

4.2.2 เพื่อเป็นเครื่องมือในการพัฒนาคุณภาพชีวิต

4.2.3 เพื่อเป็นเครื่องมือในการรณรงค์สร้างความรู้และความเข้าใจแก่คนภายนอก เช่น เรื่องป่าชุมชน คนอยู่กับป่า การทำเกษตรปลอดสารพิษ สิทธิการเป็นพลเมืองไทยของชาวเขา เป็นต้น

4.2.4 เพื่อเป็นเครื่องมือในการสร้างความสามัคคีภายในชุมชน ให้คนได้มาพบปะพูดคุยกัน ทำงานร่วมกัน แก้ปัญหาาร่วมกัน

- 4.2.5 เพื่อการแลกเปลี่ยน – เรียนรู้ และแลกเปลี่ยนวัฒนธรรมระหว่างนักท่องเที่ยวกับชาวบ้าน
- 4.2.6 เพื่อเป็นการสร้างรายได้เสริมให้กับชาวบ้าน
- 4.2.7 เพื่อหารายได้เข้ากองทุนพัฒนาหมู่บ้าน

4.3 หลักการของการท่องเที่ยวโดยชุมชน

แมนน์ (Mann , 2000 : 1) ได้สรุปหลักการของการท่องเที่ยวเชิงนิเวศโดยชุมชนไว้ดังนี้

- 4.3.1 เป็นการดำเนินงานโดยความร่วมมือ และความยินยอมของคนในท้องถิ่น โดยคนในชุมชนควรมีส่วนร่วมในการวางแผนและการจัดการ
- 4.3.2 มีความเท่าเทียมกันในการแบ่งปันผลกำไรที่จะคืนสู่ชุมชนท้องถิ่น
- 4.3.3 เป็นเรื่องของชุมชนส่วนรวมมากกว่าเป็นเรื่องส่วนบุคคล
- 4.3.4 เป็นการดำเนินงานเพื่อความยั่งยืนทางสิ่งแวดล้อม
- 4.3.5 เป็นการจัดการที่ให้ความเคารพวัฒนธรรม ประเพณี และโครงสร้างทางสังคมของชุมชน
- 4.3.6 มีกลไกในการจัดการผลกระทบที่จะเกิดขึ้นจากนักท่องเที่ยว
- 4.3.7 จัดให้มีนักท่องเที่ยวกลุ่มเล็ก ๆ เพื่อให้เกิดผลกระทบต่อวัฒนธรรมและสิ่งแวดล้อมน้อยที่สุด
- 4.3.8 มีการชี้แจงนักท่องเที่ยวก่อนออกเดินทางเพื่อให้มีการประพฤติตัวที่เหมาะสม
- 4.3.9 ไม่ควรให้คนในท้องถิ่นแสดงพิธีกรรมในโอกาสที่ไม่เหมาะสม
- 4.3.10 หากชุมชนไม่ต้องการให้มีนักท่องเที่ยวเข้ามาในชุมชน ชุมชนก็มีสิทธิ์ที่จะปฏิเสธการท่องเที่ยวในครั้งนั้นได้

4.4 แรงจูงใจที่ทำให้ชุมชนเข้ามาจัดการเรื่องการท่องเที่ยว

จากการศึกษาของแวงริงและเนล (Wearing and Neil, 1999 : 75) พบว่า เหตุผลส่วนใหญ่ที่ชุมชนต้องการการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ มีดังนี้

- 4.4.1 ต้องการเป็นส่วนหนึ่งของการเติบโตด้านการท่องเที่ยวและเห็นศักยภาพของการรวมตัวกันทางด้านท่องเที่ยว
- 4.4.2 มีความตระหนักถึงความน่าดึงดูดใจนักท่องเที่ยวของทรัพยากรธรรมชาติในท้องถิ่น
- 4.4.3 มีอุดมคติในการอนุรักษ์และมีความต้องการให้เกิดการท่องเที่ยวที่ยั่งยืน
- 4.4.4 ต้องการที่จะรับผิดชอบการพัฒนาอุตสาหกรรมการท่องเที่ยวในท้องถิ่น

นอกจากนี้ จากผลสรุปการประชุมเตรียมการประชุมระดับภูมิภาคว่าด้วยการท่องเที่ยวเชิงนิเวศโดยชุมชนในภูมิภาคเอเชียอาคเนย์ (การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย, กองอนุรักษ์, 2545 : 82 - 83) พบว่าเหตุผลที่ทำให้ชุมชนเข้ามาจัดการท่องเที่ยวเชิงนิเวศยังขึ้นอยู่กับปัจจัยดังต่อไปนี้

1. ชุมชนเป็นฝ่ายถูกกระทำจากการเป็นผู้ถูกท่องเที่ยว โดยที่ชุมชนไม่ได้มีส่วนร่วมและได้ประโยชน์จากการท่องเที่ยว

2. ชุมชนได้รับผลเสียหายจากการท่องเที่ยว เช่น สูญเสียที่ดิน สิ่งแวดล้อมเสื่อม วัฒนธรรมดั้งเดิมถูกทำลาย

3. นักท่องเที่ยวมีความเข้าใจที่ไม่ถูกต้องเกี่ยวกับวิถีชีวิตความเป็นอยู่ ความเชื่อ ภูมิปัญญาท้องถิ่น เนื่องจากบางครั้งมีบุคคลที่นำนักท่องเที่ยวเข้ามาในหมู่บ้านไม่รู้เรื่องราวที่แท้จริง ทำให้นักท่องเที่ยวได้รับข้อมูลที่ผิดๆ แทนที่จะเข้าใจชาวบ้านกลับรู้สึกดูถูกชาวบ้าน หรือคิดว่าชาวบ้านไม่มีวัฒนธรรม ป่าเถื่อน น่าสงสาร คอยพัฒนา เป็นต้น

4. กระแสการพัฒนาตามนโยบายรัฐที่ส่งเสริมการท่องเที่ยว และมีงบประมาณเข้ามาสนับสนุน รวมทั้งถูกทำให้เชื่อว่าจะเป็นการดึงดูดเงินจากภายนอกเข้าสู่ชุมชน

5. ชุมชนต้องการใช้การท่องเที่ยวเป็นเงื่อนไขในการอนุรักษ์ ป้องกันการทำลายทรัพยากรธรรมชาติ เช่น การเดินป่า ก็เป็นวิธีการหนึ่งในการตรวจตราดูแลรักษาป่า ไม่ให้มีการตัดไม้ทำลายป่า หรือการออกไปเที่ยวทะเล หากปลากับชาวบ้านอาจพบเห็นการกระทำผิดกฎหมายของเรือประมงขนาดใหญ่ที่เข้ามาหาปลาในเขตอนุรักษ์ ชาวบ้านสามารถสร้างแนวร่วมจากคนภายนอกให้เป็นปากเสียงของคนได้

6. ชุมชนต้องการใช้การท่องเที่ยวเป็นเครื่องมือในการอนุรักษ์ ฟื้นฟู วัฒนธรรมและภูมิปัญญาท้องถิ่น

7. อยากให้คนภายนอกได้รับรู้และเข้าใจปัญหาของชุมชน

8. อยากเผยแพร่ของดีของชุมชนให้คนภายนอกได้รับทราบ

4.5 ขั้นตอนในการบริหารและจัดการการท่องเที่ยวเชิงนิเวศโดยชุมชน

4.5.1 การสำรวจข้อมูลและแหล่งท่องเที่ยว ว่ามีทรัพยากรท่องเที่ยวอะไรบ้าง เป็นประเภทใด และมีสภาพเช่นไร ตลอดจนศึกษาความสามารถในการรองรับได้ (Carrying capacity) ของพื้นที่แหล่งท่องเที่ยวดังกล่าวโดยมีเกณฑ์ในการเลือกพื้นที่ (พจนา สวนศรี, 2541 : 19) ดังนี้

4.5.1.1 เป็นพื้นที่ที่มีศักยภาพเรื่องการท่องเที่ยวเกี่ยวกับความงามทางธรรมชาติ วิถีชีวิต วัฒนธรรม

4.5.1.2 มีประเด็นทางสังคม หรือทางเลือกในการพัฒนาที่จะนำเสนอต่อสังคม

4.5.1.3 มีองค์กรชาวบ้าน

4.5.2 กำหนดวิสัยทัศน์และเป้าหมายในการจัดการ ทำการวิเคราะห์ข้อมูลศักยภาพ การท่องเที่ยวเชิงนิเวศของชุมชน ได้แก่ ทรัพยากรการท่องเที่ยว ผลกระทบจากการท่องเที่ยว เชิงนิเวศ เพื่อกำหนดทิศทางการวางแผนพัฒนาการท่องเที่ยวเชิงนิเวศให้เหมาะสมและสอดคล้อง กับสภาพพื้นที่ ตลอดจนความต้องการของสมาชิกในชุมชน นักท่องเที่ยว/ผู้มาศึกษาดูงาน องค์กรชุมชน ต่าง ๆ แล้วนำมากำหนดเป็นวิสัยทัศน์ เป้าหมายในการพัฒนาการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ

4.5.3 การวางแผนการจัดการท่องเที่ยวเชิงนิเวศและการใช้ทรัพยากรร่วมกัน เน้นการ วางแผนการจัดการการท่องเที่ยวเชิงนิเวศโดยชุมชนในภาพรวม โดยมีแนวทาง มาตรการ วิธีการ ตลอดจนงบประมาณและการสนับสนุนการดำเนินงานจากหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง อีกทั้งกำหนด การกิจ แบ่งหน้าที่ความรับผิดชอบ ให้แก่สมาชิกในองค์กรและหน่วยงานที่เกี่ยวข้องอย่างชัดเจน รวมถึงการจัดสรรผลประโยชน์อย่างชัดเจนและเป็นธรรม

4.5.4 การเตรียมความพร้อมของชุมชน ชุมชนควรมีการเตรียมความพร้อม ทางการท่องเที่ยวของชุมชน (บุญเลิศ จิตตั้งวัฒนา, 2542 : 32-33) ดังนี้

4.5.4.1 การเตรียมความพร้อมทั่วไป โดยการเตรียมการประชาสัมพันธ์เผยแพร่ การจัดทำแผนงาน โครงการพัฒนาการท่องเที่ยวของชุมชนท้องถิ่น การจัดทำเส้นทางและแผนที่ ท่องเที่ยว การจัดอบรมการนำเที่ยวและมัคคุเทศก์แก่คนในชุมชนท้องถิ่น และการกำหนดมาตรการ ในการรักษาความปลอดภัยให้แก่นักท่องเที่ยว

4.5.4.2 การเตรียมความพร้อมด้านการจัดหานักท่องเที่ยว โดยการจัดทำสื่อโฆษณา ประชาสัมพันธ์ทางการท่องเที่ยว การขอความร่วมมือจากหน่วยงานอื่นในการโฆษณา ประชาสัมพันธ์ การเชิญสื่อมวลชนเข้าร่วมกิจกรรม การส่งข้อมูลการท่องเที่ยวไปยังนักท่องเที่ยว เป้าหมาย ธุรกิจนำเที่ยวและสื่อมวลชนที่เกี่ยวข้องกับการท่องเที่ยว รวมทั้งการจัดตั้งศูนย์บริการ ข้อมูลทางการท่องเที่ยวในชุมชนท้องถิ่น

4.5.4.3 การเตรียมความพร้อมด้านการให้บริการนักท่องเที่ยว โดยการพัฒนาบุคลากร ในการให้บริการท่องเที่ยว การอำนวยความสะดวก การไม่เอารัดเอาเปรียบนักท่องเที่ยว การให้บริการนักท่องเที่ยวตามที่กำหนดไว้ในรายการ การพัฒนาเส้นทางคมนาคมให้สะดวก สบาย และปลอดภัย รวมทั้งทำให้นักท่องเที่ยวรู้สึกว่าจะมีความปลอดภัยสูง

4.5.4.4 การเตรียมความพร้อมด้านการต้อนรับนักท่องเที่ยว โดยการพัฒนาบุคลากรของชุมชนท้องถิ่นให้มีความรู้ ความสามารถในการต้อนรับนักท่องเที่ยว การพัฒนาบุคลากรให้มีทัศนคติเอื้ออาทรต่อการท่องเที่ยวและมีจิตใจพร้อมบริการนักท่องเที่ยว

4.5.5 การจัดกิจกรรมการท่องเที่ยว โดยกำหนดแนวทางในการบริหารและจัดการกิจกรรมการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ ให้เอื้อต่อกระบวนการเรียนรู้ และเน้นที่โปรแกรมการสื่อความหมาย (Interpretation program) โดยมีขั้นตอนดังนี้

4.5.5.1 จัดให้มีศูนย์บริการนักท่องเที่ยว (Visitor center) เพื่อทำหน้าที่เป็นศูนย์กลางในการให้บริการข้อมูลและความรู้แก่นักท่องเที่ยว/ผู้มาศึกษาดูงานเกี่ยวกับแหล่งท่องเที่ยวและกิจกรรมการท่องเที่ยวเชิงนิเวศภายในชุมชน โดยใช้สื่อต่างๆ ที่จำเป็นต่อการศึกษาเรียนรู้

4.5.5.2 จัดให้มีการให้การศึกษาเรียนรู้เกี่ยวกับภูมิปัญญาท้องถิ่น โดยจัดให้นักท่องเที่ยว/ผู้มาศึกษาดูงานได้เยี่ยมชม/ร่วมทำกิจกรรมกับกลุ่มต่างๆ ที่นำมาเป็นกิจกรรมการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ โดยมีผู้บรรยายให้ความรู้เกี่ยวกับภูมิปัญญาท้องถิ่นนั้นๆ

4.5.5.3 จัดให้มีการให้การศึกษาเรียนรู้เกี่ยวกับระบบนิเวศ (Ecosystem) โดยจัดกิจกรรมการเดินป่าศึกษาธรรมชาติ โดยมีนักสื่อความหมายเป็นผู้บรรยายให้ความรู้แก่นักท่องเที่ยว ขณะเดินป่า เป็นการเพิ่มพูนความรู้ ประสบการณ์ และความประทับใจ นอกจากนี้ยังเป็นการสร้างความตระหนักและปลูกจิตสำนึกที่ถูกต้องในด้านการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม

4.5.6 การทดลองจัดกิจกรรม โดยให้มีการจัดนักท่องเที่ยวเข้าไปเที่ยวในชุมชนอย่างน้อย 1 ครั้ง เพื่อให้ชุมชนปฏิบัติตามแผนที่วางไว้

4.5.7 การสรุปและประเมินผล โดยการวิเคราะห์การปฏิบัติงานที่ผ่านมาว่าเกิดปัญหาอุปสรรคหรือไม่ การตอบสนองต่อวัตถุประสงค์เป็นอย่างไร รวมทั้งการประเมินผลจากนักท่องเที่ยวเกี่ยวกับเส้นทางในการเดินทาง โปรแกรมการท่องเที่ยวและข้อเสนอแนะอื่น ๆ นอกจากนี้ได้มีการประชุมสรุปผลกับชาวบ้าน เพื่อรับฟังความคิดเห็นและข้อเสนอแนะในการวางแผนการรองรับ โดยประเมินถึงขีดความสามารถในการรองรับ และช่วงเวลาที่เหมาะสมต่อไป

4.6 รูปแบบกิจกรรมการท่องเที่ยวเชิงนิเวศโดยชุมชนในประเทศไทย

สภาพของภูมิประเทศในประเทศไทยมีความหลากหลายทั้งภูเขา ป่าไม้ แม่น้ำ ทะเล ในทางประวัติศาสตร์ก็มีความหลากหลายทั้งประวัติศาสตร์ศิลป์และประวัติศาสตร์สังคม ในเชิงวัฒนธรรมก็มีเอกลักษณ์เฉพาะถิ่นที่แตกต่างกันไปทั้งในเรื่องชนเผ่า และความเป็นท้องถิ่นของชุมชนแต่ละแห่ง ประกอบกับคนไทยเป็นคนที่มีความใจโอ้อ้อมอารี ยิ้มแย้มแจ่มใส ทำให้

การท่องเที่ยวโดยชุมชนมีความหลากหลายและมีเสน่ห์ที่แตกต่างจากการท่องเที่ยวในแหล่งธรรมชาติหรือแหล่งท่องเที่ยวทางประวัติศาสตร์ – โบราณคดีเพียงอย่างเดียว (การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย. กองอนุรักษ์, 2545 : 83 – 84) ซึ่งรูปแบบการท่องเที่ยวที่ดำเนินการโดยชุมชน มีดังนี้

4.6.1 การท่องเที่ยวในแหล่งธรรมชาติที่ชุมชนใช้ประโยชน์อยู่ ได้แก่

4.6.1.1 เดินป่า

4.6.1.2 ล่องแก่ง พายเรือ

4.6.1.3 ตั้งแคมป์กลางป่า

4.6.1.4 ชี่จักรยาน

4.6.1.5 คูนก คูผีเสื้อ คูหึ่งห้อย

4.6.2 การศึกษาวิถีชีวิตของชาวบ้าน

4.6.2.1 ร่วมกิจกรรมทางการเกษตร เช่น ทำนา ทำไร่ เก็บผักหาปลา เก็บผลไม้

4.6.2.2 เรียนรู้เรื่องงานหัตถกรรม จักสาน ทอผ้า

4.6.2.3 เรียนรู้ภูมิปัญญา เช่น การนวดแผนไทย การรักษาโรคแบบพื้นบ้าน

4.6.2.4 เรียนรู้การทำอาหาร การเล่นเครื่องดนตรี รำไทย การละเล่นของไทย

4.6.2.5 ร่วมกิจกรรมทางศาสนาและประเพณีที่สำคัญของไทย เช่น สงกรานต์

บวชนาค เข้าพรรษา ลอยกระทง เป็นต้น

4.6.3 โบราณสถาน/พิพิธภัณฑที่ท้องถิ่น

4.6.3.1 เชิญชมและร่วมกิจกรรมการเรียนรู้ที่เห็นความสัมพันธ์ ระหว่างประวัติศาสตร์ ศิลปะและประวัติศาสตร์สังคม

4.6.3.2 ชมการแสดงพื้นบ้าน ทั้งในรูปแบบของละคร การละเล่น และการฟ้อนรำ ที่ดำเนินการและจัดแสดงโดยคนท้องถิ่น

4.6.4 การพักแบบ Homestay และ Temple Stay

4.6.4.1 Homestay มี 2 ลักษณะ คือ พักร่วมบ้านกับชาวบ้าน หรือพักในหมู่บ้าน แต่แยกที่พักรอกจากครอบครัว เช่น พักที่กระท่อมกลางนา/ไร่ หรือในสวน

4.6.4.2 Temple stay คือการพักที่วัด ซึ่งมีมาตั้งแต่สมัยโบราณ และยังคงสืบเนื่องมาจนถึงปัจจุบันนี้

4.7 ผลที่เกิดขึ้นจากการจัดการท่องเที่ยวเชิงนิเวศโดยชุมชน

จากผลการประชุมเตรียมการประชุมระดับภูมิภาคว่าด้วยการท่องเที่ยวเชิงนิเวศโดยชุมชนในภูมิภาคเอเชียอาคเนย์ (การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย, กองอนุรักษ์, 2545 : 85 – 86) พบว่าการจัดการท่องเที่ยวเชิงนิเวศโดยชุมชน อาจส่งผลให้เกิดผลกระทบในด้านต่าง ๆ ดังต่อไปนี้

4.7.1 ด้านสิ่งแวดล้อม

4.7.1.1 เกิดจิตสำนึกในการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม มีการจัดการและการใช้ประโยชน์อย่างยั่งยืน

4.7.1.2 เกิดการวางแผนในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม เช่น การจัดการเส้นทาง การพังทลายของดิน การรบกวนของสัตว์ป่า จำนวนนักท่องเที่ยวที่เหมาะสม การจัดการขยะ

4.7.1.3 นักท่องเที่ยวและชาวบ้านเป็นแนวร่วมในการดูแล รักษาทรัพยากรธรรมชาติหลายพื้นที่ซึ่งมีการลักลอบทำลายสิ่งแวดล้อมของนายทุน เช่น การตัดป่า หรือการลักลอบจับปลาในเขตอนุรักษ์ ซึ่งเจ้าหน้าที่รัฐไม่สามารถสอดส่องดูแลได้ทั่วถึง การมีกิจกรรมการท่องเที่ยวทำกับนักท่องเที่ยวและชาวบ้านต่างก็เป็นหูเป็นตาในการดูแลรักษาทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม

4.7.2 ด้านวัฒนธรรม

4.7.2.1 ชุมชนเกิดความภาคภูมิใจในวัฒนธรรม ประเพณี รู้จักคุณค่าในสิ่งที่ตนมีอยู่

4.7.2.2 เกิดการฟื้นฟูและสืบทอดทางวัฒนธรรมจากรุ่นอาวุโสสู่คนหนุ่มสาว

4.7.3 ด้านสังคม

4.7.3.1 การท่องเที่ยวเปิดโอกาสให้คนในชุมชนร่วมคิด ร่วมแลกเปลี่ยน เกิดการทำงานร่วมกัน

4.7.3.2 ชุมชนไม่โดดเดี่ยว ภาครัฐ/เอกชน เข้าไปทำงานร่วมกับชุมชน เกิดความร่วมมือกันในการแก้ปัญหา ลดช่องว่างระหว่างรัฐกับชุมชน

4.7.3.3 มีการพัฒนาโครงสร้างพื้นฐานที่จำเป็นให้กับชุมชน เช่น ถนน น้ำประปา โทรศัพท์

4.7.3.4 ชาวบ้านมีคุณภาพชีวิตและระบบคิดที่ดีขึ้น

4.7.3.5 การท่องเที่ยวทำให้ชุมชนได้เพื่อน ได้พันธมิตรเพิ่มขึ้น

4.7.3.6 ได้สร้างทางเลือกการท่องเที่ยวแบบใหม่ มีผลทำให้เกิดทัศนคติและพฤติกรรมท่องเที่ยวที่เน้นการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ และเคารพคนในท้องถิ่น

4.7.4 ด้านเศรษฐกิจ

4.7.4.1 ชาวบ้านมีรายได้เพิ่มขึ้น

4.7.4.2 ชุมชนมีกองทุนในการพัฒนาหมู่บ้าน

4.7.4.3 มีความมั่นคงทางด้านอาหาร ลดต้นทุนในการซื้ออาหารจากภายนอก

มาปลูกผักและเลี้ยงสัตว์สำหรับทำอาหารให้นักท่องเที่ยว และชาวบ้านเองก็ได้บริโภคด้วย เป็นการลดค่าใช้จ่ายในครอบครัว

อย่างไรก็ตาม จากการศึกษาของอรศรี งามวิทยาพงศ์ (2545) ยังพบว่า การจัดการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ ยังส่งผลกระทบต่อชุมชน ดังนี้

1. องค์กรชุมชนที่จัดตั้งขึ้นเพื่อจัดการท่องเที่ยว โดยปราศจากการวิเคราะห์พื้นฐานของชุมชน อาจทำให้ผลประโยชน์ที่เกิดขึ้นกระจุกตัวอยู่ที่บุคคลบางคน หรือบางกลุ่ม โดยมีได้กระจายไปสู่ชุมชนอย่างทั่วถึง อาจเป็นสาเหตุให้เกิดความแตกแยก การขาดความร่วมมือในกิจกรรมอื่น ๆ ของชุมชนได้

2. การจัดการท่องเที่ยวเชิงนิเวศที่ผ่านมา ยังอยู่ภายใต้โครงสร้างการพัฒนาเศรษฐกิจแบบเดิม และฐานคิดของการท่องเที่ยวแบบเดิม คือมุ่งที่การขายความงามของธรรมชาติ วัฒนธรรม การผจญภัยที่น่าตื่นเต้นในธรรมชาติ จึงไม่ก่อให้เกิดการปรับเปลี่ยนความสัมพันธ์ทางเศรษฐกิจแบบพึ่งพิงระหว่างชุมชนกับภายนอก รายได้หลักของชุมชนมีโอกาสที่จะถูกกดให้ต่ำลงเพื่อสร้างแรงจูงใจด้านราคาให้นักท่องเที่ยว ความมั่นคงด้านรายได้จึงมีน้อย

3. การขายวัฒนธรรมที่นักท่องเที่ยวสนใจ เช่น ประเพณี พิธีกรรมของชนเผ่า เป็นสาเหตุสำคัญที่ทำให้ลายความเข้มแข็งยั่งยืนของชุมชนได้ เนื่องจากรูปแบบทางวัฒนธรรมมีพื้นฐานอยู่บนทักษะ คำนิยาม หรือความจำเป็นทางสังคม และมีระบบนิเวศ เป็นตัวกำหนด มิได้เกิดขึ้นลอย ๆ การเสนอวัฒนธรรมในเชิงรูปแบบ โดยที่ชุมชนเองไม่ได้รับการพัฒนาให้เข้าใจที่มาของฐานความคิด ภูมิหลัง ภูมิปัญญาอย่างถ่องแท้ ข่อมเป็นการลดทอนคุณค่าของวัฒนธรรมชุมชนให้เป็นเพียงการแสดงและรายได้ ไม่เป็นปัจจัยส่งเสริมให้สมาชิกชุมชน โดยเฉพาะอย่างยิ่งคนรุ่นใหม่เกิดความรักและภูมิใจในท้องถิ่นและภูมิปัญญาของบรรพบุรุษ เพื่อที่จะพัฒนาตนเองขึ้นมาจากฐานเดิมของตน ความอ่อนแอในประเด็นนี้จะเป็นเงื่อนไขสำคัญที่ทำให้วัฒนธรรมบริโภคนิยมจากเมืองเข้ามาดึงบุคคลและรายได้ของชุมชนออกไปภายนอก

4.8 แนวทางการสร้างเครือข่ายด้านการท่องเที่ยว

แนวคิดในการสร้างเครือข่ายการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ มีมุมมองอันหลากหลาย ทั้งในแนวคิดและแนวนอน อาจดำเนินการในรูปของศูนย์ประสานงานเครือข่าย มีกรรมการและมีสมาชิกและ/หรือดำเนินการในรูปเครือข่ายข้อมูลข่าวสารแลกเปลี่ยนเรียนรู้ มีการไปเยี่ยมชมหรือการศึกษาดูงาน (ลินท์ สโรบล, 2545 : 43) ในขณะเดียวกัน ครรชนี เอ็มพันธ์ และสุรเชษฐ์ เชมฐมาส (2545 : 54) ได้กล่าวถึงแนวทางการสร้างเครือข่ายด้านการท่องเที่ยวไว้ว่า

4.8.1 การสร้างเครือข่ายควรเป็นความต้องการจากชุมชน ควรมีการแลกเปลี่ยนความรู้ระหว่างชุมชนกับชุมชน และการแลกเปลี่ยนควรทำเป็นลำดับขั้น ตั้งแต่การแลกเปลี่ยนด้านวิชาการ ประสพการณ์ด้านการท่องเที่ยว

4.8.2 ชุมชนควรพัฒนาเรื่องการเรียนรู้ เพื่อสร้างความพร้อมของชุมชนในการบริหารจัดการท่องเที่ยว

4.8.3 การให้ข้อมูลข่าวสาร โดยเฉพาะอย่างยิ่งสำนักงานจังหวัดเป็นหน่วยงานที่ต้องประสานงานทุกเรื่องของจังหวัด

4.8.4 ในจังหวัดจะมีคณะกรรมการร่วมระหว่างภาครัฐและภาคเอกชน (กรอ.) ด้านการท่องเที่ยวจะเกี่ยวข้องกับเศรษฐกิจ ซึ่งมีคณะกรรมการและอนุกรรมการด้านการท่องเที่ยวโดยตรง ดังนั้น การสร้างเครือข่ายควรใช้องค์กรที่มีอยู่แล้วประสานความร่วมมือกับองค์กรท้องถิ่นได้เลย

ถ้าหากการท่องเที่ยวเชิงนิเวศมีพื้นฐานที่การใช้ยารู้คุณค่าทั้งในด้านปรัชญาและการปฏิบัติ การท่องเที่ยวเชิงนิเวศก็จะเอื้อให้เกิดความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับมนุษย์และมนุษย์กับสิ่งแวดล้อม และในทางปฏิบัติก็เช่นเดียวกัน อาจกำหนดเป็นรูปแบบของการพัฒนาการท่องเที่ยวหรือมิใช่การท่องเที่ยวก็ได้ (Fennell, 1999 : 280 – 281) ดังนั้น การท่องเที่ยวเชิงนิเวศมีเป้าหมายที่ส่งเสริมและสนับสนุนให้มีการเคารพ และเพิ่มความตระหนักต่อวัฒนธรรมของผู้อื่น รวมทั้งส่งเสริมความสัมพันธ์ระหว่างเจ้าของพื้นที่และนักท่องเที่ยว (Wearing and Neil, 1999 : 77) การให้การอบรมและการศึกษาจึงเป็นสิ่งจำเป็นสำหรับชุมชนท้องถิ่นในการจัดการท่องเที่ยวเชิงนิเวศที่ถูกต้อง (Wearing and Neil, 1999 : 79)

5. งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

จากการศึกษาเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับ “การพัฒนากระบวนการเรียนรู้โดยชุมชนในการจัดการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ” มีงานวิจัยที่คล้ายคลึงหรือใกล้เคียงกับการวิจัยในครั้งนี้ ซึ่งสามารถจำแนกได้เป็นหัวข้อย่อย ได้ดังนี้

5.1 งานวิจัยที่เกี่ยวกับการจัดการท่องเที่ยวเชิงนิเวศโดยชุมชน

งานวิจัยที่เกี่ยวกับการจัดการท่องเที่ยวเชิงนิเวศโดยชุมชน เป็นการศึกษาเกี่ยวกับแนวทางการจัดการและการพัฒนาการท่องเที่ยวเชิงนิเวศในพื้นที่ต่าง ๆ ซึ่งมีงานวิจัยที่เกี่ยวข้องดังนี้

5.1.1 งานวิจัยของสาทิศ สุขผ่องศรี (2543) ซึ่งได้ทำการวิจัยเรื่อง แนวทางการจัดการท่องเที่ยวเชิงนิเวศของชุมชนคีรีวง อำเภอลานสกา จังหวัดนครศรีธรรมราช พบว่า ชุมชนจะต้องมีส่วนร่วมในการกำหนดทิศทางและความเป็นไปของการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ โดยพิจารณาแหล่งท่องเที่ยว กิจกรรม ความพร้อมและความต้องการของชุมชน รวมทั้งมีส่วนร่วมในการจัดการการท่องเที่ยวเชิงนิเวศในรูปแบบขององค์กรชุมชน โดยองค์กรชุมชนต่าง ๆ จะต้องมีส่วนร่วมในการทำงานร่วมกันอย่างเสมอภาค และประชาชนในชุมชนจะต้องมีส่วนร่วมในการตัดสินใจโครงการต่าง ๆ ที่จะเกิดผลกระทบต่อวิถีชีวิตของประชาชนส่วนใหญ่ในพื้นที่ นอกจากนี้ชุมชนยังต้องให้ความสำคัญกับผลกระทบที่จะเกิดขึ้นในชุมชน ทั้งผลกระทบทางบวก และผลกระทบทางลบอันอาจเกิดจากการท่องเที่ยวเชิงนิเวศด้วย

5.1.2 งานวิจัยของยศ สันตสมบัติ (2544) ซึ่งได้ทำการศึกษาวิจัยเรื่อง การท่องเที่ยวเชิงนิเวศ จังหวัดแม่ฮ่องสอน พบว่า ปัญหาเบื้องต้นของการพัฒนาการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ คือ ประเด็นเกี่ยวกับอำนาจของคนท้องถิ่น ความเข้มแข็งขององค์กรชุมชนในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ การอนุรักษ์วัฒนธรรมดั้งเดิมของชุมชน การเริ่มต้นของกระบวนการเรียนรู้ โดยเฉพาะอย่างยิ่งเรื่องการจัดการท่องเที่ยวและการกระจายรายได้และผลประโยชน์อย่างเท่าเทียมกันของผู้ประกอบการ และพบว่า การเตรียมความพร้อมของชุมชนในการจัดการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ ประกอบด้วย 5 ขั้นตอน คือ (1) การเตรียมความพร้อมขององค์กรชุมชน (2) การจัดทำแผนงานและโปรแกรมการท่องเที่ยวของหมู่บ้าน (3) การเตรียมแผนโฆษณาประชาสัมพันธ์การท่องเที่ยวของชุมชน (4) การเตรียมความพร้อมด้านการให้บริการนักท่องเที่ยว (5) การประชุมปรึกษาหารือของคณะกรรมการท่องเที่ยวของหมู่บ้านเพื่อติดตามการทำงานและการจัดการความขัดแย้งในด้านต่าง ๆ ที่อาจเกิดขึ้นในกระบวนการทำงาน

5.1.3 งานวิจัยของพอตส์ และ แฮริล (Potts and Harrill, 1998) ที่ได้ทำการศึกษาเอกสารเกี่ยวกับการวางแผนการท่องเที่ยวเชิงนิเวศของชุมชนประเด็นของการพัฒนาทางสังคมและความยั่งยืนทางชีวภาพ เรื่อง การส่งเสริมชุมชนสู่ความยั่งยืน : แนวทางการท่องเที่ยวเชิงนิเวศพบว่า การวางแผนการท่องเที่ยวควรเอื้อให้เกิดความเท่าเทียมกันของคนในชุมชน และเอื้อต่อการอยู่อาศัยของสิ่งแวดล้อม อันจะนำไปสู่ความยั่งยืนของชุมชน ทั้งในด้านเศรษฐกิจ และการเมือง ผู้ประกอบการจะต้องคำนึงถึงความต้องการของชุมชนในการจัดการการท่องเที่ยว เพื่อให้เกิดประสพการณ์ เพิ่มรายได้และเป็นแหล่งงานของคนในชุมชน

5.2 งานวิจัยที่เกี่ยวกับกระบวนการเรียนรู้ของชุมชนในการจัดการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ

งานวิจัยกลุ่มนี้เป็นงานวิจัยที่ได้ศึกษาเกี่ยวกับกระบวนการเรียนรู้ของชุมชนรูปแบบต่าง ๆ และแนวคิดของชุมชนในการจัดการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ โดยมีงานวิจัยที่เกี่ยวข้องดังนี้

5.2.1 งานวิจัยของซูลิทธิ ชูชาติ และคณะ (2544) ที่ได้ทำการศึกษาวิจัยในโครงการรูปแบบการท่องเที่ยวเชิงนิเวศในเขตลุ่มแม่น้ำวาง โดยได้ทำการวิจัยร่วมกับชุมชน พบว่าการเรียนรู้กระบวนการวิจัยของชาวบ้าน ทำให้ชาวบ้านรู้จักตั้งคำถาม ตรวจสอบ วิเคราะห์ หาคำตอบร่วมกัน ทดลองปฏิบัติตามคำตอบ ติดตามประเมินผลตรวจสอบ แล้วปฏิบัติใหม่ การสร้างวัฒนธรรมแห่งการเรียนรู้ดังกล่าวช่วยให้ชุมชนสามารถวางแผนและดำเนินการจัดการท่องเที่ยวเชิงนิเวศในชุมชน และสามารถนำไปใช้กับการแก้ปัญหาอื่น ๆ ในหมู่บ้านได้

5.2.2 งานวิจัยของเขาวลิต สิทธิฤทธิ์ และคณะ (2544) ที่ได้ทำการวิจัยเรื่อง การจัดการท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์อย่างมีส่วนร่วม ตำบลกรุงชิง ในรายงานความก้าวหน้าครั้งที่ 1 พบว่าการที่ชุมชนได้มีส่วนร่วมในการทำความรู้จัก ทำความเข้าใจการท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์อย่างถูกต้อง นั้น ทำให้ชุมชนรู้สึกภาพของชุมชน ได้รู้จักฐานทรัพยากรของชุมชน ทั้งฐานทรัพยากรธรรมชาติ ฐานทรัพยากรมนุษย์ ฐานสังคม วัฒนธรรม ประวัติศาสตร์ ประเพณีท้องถิ่น ตลอดจนปัญหาหรืออุปสรรคและโอกาสในการนำทรัพยากรดังกล่าวมาใช้ และได้ทบทวนการวางแผนเพื่อจัดการท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์ของชุมชนต่อไป นอกจากนี้ยังมีการรวบรวมข้อมูลและข้อเสนอแนะต่าง ๆ จากนักท่องเที่ยวที่มาท่องเที่ยวตำบลกรุงชิง แล้วนำข้อมูลดังกล่าวมาสรุปร่วมกันเพื่อหาทางออกในการดำเนินการเพื่อความยั่งยืนของการท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์ตำบลกรุงชิงต่อไป

5.2.3 งานวิจัยของวิกตูไรน์ (Victurine, 2000) ซึ่งทำการศึกษาวิจัยเรื่อง การสร้างความเป็นเลิศด้านการท่องเที่ยวในระดับชุมชน : การพัฒนาความสามารถของวิสาหกิจชุมชนในอุทยานดา โดยได้ทำการอบรมความรู้เกี่ยวกับการท่องเที่ยวให้กับผู้เข้าร่วม รวมทั้งมีกิจกรรมการอบรมรูปแบบ

ต่าง ๆ เช่น การนำเสนอของผู้เข้าร่วม การชมวิดิทัศน์ และการแสดงบทบาทสมมติ ผลการศึกษาพบว่า ผู้เข้าร่วมต้องการการอบรมเกี่ยวกับการบริการทางท่องเที่ยว เช่น ทักษะการสื่อสาร การพัฒนาการบริการ เป็นต้น รวมทั้งพัฒนาการแลกเปลี่ยนและการเข้าถึงข้อมูลข่าวสารต่าง ๆ ของกลุ่มผู้ประกอบการด้วยกัน นอกจากนี้การจัดการท่องเที่ยวโดยชุมชนท้องถิ่น ยังต้องการจัดองค์กรและการนำเสนอในระดับชาติ และได้รับการสนับสนุนจากองค์กรต่าง ๆ ด้วย

5.3 งานวิจัยที่เกี่ยวกับผลกระทบของการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ

งานวิจัยกลุ่มนี้เป็นงานวิจัยที่ได้ศึกษาผลกระทบด้านต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นกับชุมชนจากการจัดการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ โดยมีงานวิจัยที่เกี่ยวข้องดังนี้

5.3.1 งานวิจัยของเชเวนส์ (Scheyvens, 1999) ที่ได้ทำการศึกษาเอกสารเกี่ยวกับการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ เรื่อง การท่องเที่ยวเชิงนิเวศและการสร้างความเข้มแข็งของชุมชนท้องถิ่น เพื่อศึกษาความเข้าใจถึงผลกระทบของการท่องเที่ยวเชิงนิเวศต่อคนในชุมชนท้องถิ่นและผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อม พบว่า การพัฒนาการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ ควรจะคำนึงถึงความสามารถของชุมชนในการควบคุมผลกระทบต่าง ๆ ที่เกิดขึ้น และมีการจัดสรรผลประโยชน์ที่เกิดขึ้นจากกิจกรรมการท่องเที่ยวเชิงนิเวศอย่างเท่าเทียมกัน ซึ่งการสร้างความเข้มแข็งของชุมชนนั้น จะต้องมึกลไกในการวิเคราะห์ผลกระทบทางสังคม เศรษฐกิจ จิตวิทยาและการเมือง ที่เกิดจากการท่องเที่ยวเชิงนิเวศในชุมชนท้องถิ่น และควรสนับสนุนการท่องเที่ยวเชิงนิเวศของชุมชนทั้งในด้านการอนุรักษ์และการพัฒนา

5.3.2 งานวิจัยของจูริค คอร์นเวล และ มาเธอร์ (Juric, Cornwell and Mather, 2002) โดยศึกษาวิจัยเรื่อง การสำรวจระดับความน่าสนใจและประโยชน์ของการท่องเที่ยวเชิงนิเวศที่เมืองโรโตรัวและเมืองควีนส์ทาวน์ ซึ่งเป็นศูนย์บริการนักท่องเที่ยวต่างประเทศที่มีชื่อเสียงที่สุดของนิวซีแลนด์ ผลสรุปการวิจัยส่วนหนึ่งพบว่า ควรมีการจัดการท่องเที่ยวแบบอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม และนักท่องเที่ยวควรมีความเข้าใจ ความสนใจ และให้ความสำคัญต่อการเรียนรู้เกี่ยวกับธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ซึ่งกิจกรรมเหล่านี้ขึ้นอยู่กับจัดการของผู้ประกอบการด้านการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ นอกจากนี้ นักท่องเที่ยวควรมีความรับผิดชอบต่อการท่องเที่ยว ดังนั้น การที่นักท่องเที่ยวมีคุณธรรมเกี่ยวกับการท่องเที่ยวจึงเป็นเรื่องสำคัญ เป็นการแสดงให้เห็นว่า การให้ความรู้เกี่ยวกับการท่องเที่ยวเชิงนิเวศเป็นสิ่งจำเป็นต่อการท่องเที่ยวเชิงนิเวศในอนาคต

5.3.3 งานวิจัยของฮอร์น และ ซิมมอนส์ (Horn and Simmons, 2002) ซึ่งได้ทำการศึกษาเรื่อง การปรับตัวของชุมชนต่อการท่องเที่ยว : กรณีเปรียบเทียบระหว่างเมืองโรโตรัว และเมือง

โคกัวรา ประเทศนิวซีแลนด์ จากผลการวิจัยสรุปว่า ชุมชนสามารถปรับตัวให้ยอมรับการท่องเที่ยวได้ แต่ต้องใช้เวลาพอสมควร ดังนั้นหากมีการพัฒนาการท่องเที่ยวขึ้นอย่างรวดเร็วในชุมชนใด ชุมชนนั้นก็จะได้รับผลกระทบทางลบมากยิ่งขึ้น ซึ่งการปรับตัวของชุมชนต่อการพัฒนาการท่องเที่ยวขึ้นอยู่กับ บริบททางสังคม การเมืองและภูมิศาสตร์ของชุมชนนั้น ๆ

จะเห็นได้ว่า การจัดการท่องเที่ยวเชิงนิเวศโดยชุมชน มีหลักการและขั้นตอนในการบริหารจัดการที่จะต้องมีการดำเนินการอย่างระมัดระวังเพื่อไม่ให้ส่งผลกระทบต่อทรัพยากรและสิ่งแวดล้อมในชุมชน เนื้อหาจากการตรวจเอกสารในบทนี้ ซึ่งว่าด้วยชุมชน กระบวนการเรียนรู้ การท่องเที่ยวเชิงนิเวศ การจัดการท่องเที่ยวเชิงนิเวศโดยชุมชน และงานวิจัยที่เกี่ยวข้องนั้น ผู้วิจัยได้ใช้เป็นแนวทางในการศึกษาข้อมูลชุมชน พัฒนากระบวนการเรียนรู้ และวิเคราะห์ผล การพัฒนาการเรียนรู้โดยชุมชนในการจัดการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ เพื่อเป็นแนวทางให้แก่ชุมชน ในการจัดการท่องเที่ยวเชิงนิเวศเชิงนิเวศตามขั้นตอนและหลักการจัดการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ อันจะนำไปสู่ความยั่งยืนทั้งทางการท่องเที่ยวและทรัพยากรธรรมชาติต่อไป ดังจะได้กล่าวถึง กิจกรรมในกระบวนการวิจัยในบทต่อไป